

E- 1878

**KORJELLEMZŐ KRITÉRIUMOK
HAZAI KÖZÉPKORI EMLÉKEINKBEN
DIAGNOSTICA HISTORICA**

008
T 90 (e)
TRESZ SÁNDOR

SZEGED, 1937.

349, 16(1)

KOLOZSVÁRI—SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

---

35. sz.

KORJELLEMZŐ KRITÉRIUMOK HAZAI KÖZÉPKORI EMLÉKEINKBEN DIAGNOSTICA HISTORICA

TRESZ SÁNDOR

SZEGED, 1937.

21

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000564232

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM	
Állam- és Jogtudományi Kar Könyvtára	
Leltári szám:	E-1878/13
1989 MÁJ 12	

A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karához benyújtott doktori értekezés.

Bíráló: Dr. Erdélyi László egyetemi ny. r. tanár.

Társbíráló: Dr. Fögel József egyetemi ny. r. tanár.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Jog- és Kriminológiai Kar Könyvtára	
Lelt. napló:	1878/13
csoporthoz:	
szám:	

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR	
Lelt. napló sz:	18164/1

Historica Diagnostica.

Dr. Erdélyi László forrásvizsgálatai során, hogy a Budapesten tervezett nagy kútfőkiadás tökéletességének hasznára lehessen, a krónika-ös kérdésében is figyelemreméltó sarkalatos, korjellemező kritériumokkal szabott irányt, ami által sok találgatástól és tévelygéstől óvta meg a krónika-öst rekonstruó s a fokról-fokra alakuló helyzeteken kitartóan keresztül-törő munkásokat.

„Krónikáink atyja Kézai“ (Szeged, 1933) című forrástanulmány 4-ik lapjának utolsó bekezdése röviden sokat mcgértet:

„Ezen forrás összehasonlító munkának a tökéletesebb sikerét óhajtom elősegíteni azzal, hogy megszólaltatom a krónikák tartalmából megismerhető **korjellemező kritériumokat**, azokat a mondatokat, kifejezéseket és szavakat, amelyek — mint a keltezetlen, interpolált és hamis, meg hiteles oklevelekben — leginkább meggyőzhetnek az illető krónikarészek írásának idejéről. Az ily kritériumok felismerésében akkor gyakoroltam bele magamat, amikor a pannonhalmi, zalavári, bakonybéli és tihanyi legrégilbb oklevelek hitelességét tanulmányoztam s itt és az Árpádkori társadalmi osztályok legkritikusabb kérdéseivel, a tizenkét legkritikusabb kérdéssel foglalkozó vitairataimban, valamint a XI. századi törvények társadalomtörténeti feldolgozásában nagyon sok és korjellemező tünettel ismerkedtem meg. Ezen tapasztalataimat akarom felajánlani ahoz a nagyszabású munkához, amely a legrégibb magyar krónikák szövegét akarja rekonstruálni s hitelesen kiadni. A filologiai pontos munkát ki akarom egészíteni az Árpádkor időszakainak biztos korjegyeivel. S amennyiben a korjegyek szabatos elhatárolása további munkálatokat követel, erre is alkalmul fog szolgálni jelen tanulmányom. Csak így remélhetjük, hogy a hozzávetések és konjektúrák területéről megérkezünk végre a befejezett megállapítások és a biztos

tudás állomására. A szabad vadászterület határait fölállítjuk, s elősegítjük a hasznosabb munkafelosztást.“

E forrástanulmányban benne van 40 év alatt nagyot lendült magyar történetírás munkásságának tapasztalata, főbb vonásokban beledolgozva 40 éves történelmi tanulmány idevonatkozó gyümölcsét, mely széleskörű érdeklődést és hatást már az előző évtizedekben kelthetett volna, ha ki nem tör a világháború, amikor mindenki idejét ujságolvasással töltötte, s a tudományos munkákat félretette, sőt egyidőre elfeledte.

S hogy a forrástanulmány teljesen meggyőző érvényt szerezzen, az idézett részben megjelölt „további munkálatokat“ részleteiben is el kell végezni. Erre figyelemmel ezt a célt akarja szolgálni a jelen munka is, mely mintegy bizonyításképpen egynéhány korjellemző kritérium alapos tárgyalásában, részletezésében és rendszerezésében megy tovább, jelenti a haladást és viszi előbbre a logikus elgondolás fonalát s juttatja jogaihoz a történelmi igazságot, ami által meggyőződéses igaz valóságot taníthatunk hazánk középkori állapotjairól.

A korjellemző tünetek fölismerése és a vele való érvelés, bizonyítás *igen magas dolog*, felismerésének kellékei az oklevelekben való jártasság, igazi korismeret és jó detektív intuíció, leleményesség, s mindez **igazi szellemtörténelem**. **A korjegyekkel való operálás** : „**Diagnostica Historica**“ elsősorban, melynek első hirdetője s tételszerű **fölállítója Dr. Erdélyi László** kolozsvári—szegedi tudományegyetemen magyar művelődéstörténelem rendes tanára, kinek multjához eddig is **ez alapon** közel 50 oly hamisítvány kivégzése tapad hozzá, melyeket korábban nem tartottak azoknak.

Minden magyarázatnál szebben hangzik Dr. Zsámbéki László ismertetése a „Magyar Művelődéstörténeti Kis-Lexikon“¹ (Szeged, 1937) 246.-ik oldalán a történelmi műhelyéről: „Dr. Erdélyi László szellemes hasonlatában (a történelmet az orvostudománnyal összehasonlítva) felállítja a „diagnostica historica“-t, s az orvosi „kórjegyek“ mintájára a **történe-**

¹ Első könyvismertetése : Pesti Napló B. p. 1937, ápr. 3. l. Tápai Szabó László : „Istenfillér, Miatyánk“ c.

lemben „**korjegyek**“-et állapít meg. Valamint a kórjegyek az orvosi diagnosticában a „kór“ (betegség) felismerésére vezetnek, úgy a történelmi diagnostica „korjegyei“ is az illető „kor“ helyes felismerését, megértését eredményezik“. Az oklevelekben található, de arra a korra időszzerűtlen vonatkozások a **történelmi kórjegyek**, számtalan oklevél hamisságának árulói.

A fejlődésben megállás nincs. Az átalakulás állandó. Valójában minden művelődési fokozat átmenet az utána következőhöz. A diagnostica historicában mintaszerűen érvényesül a művelődés minden fokozatában megfigyelhető törvényszerűség, a hármas tagozódás: a **kezdet**, amelyben az előző fokozat jellemző elemei az uralkodók, de ezek mellett újak is jelennek meg. Az új elemek fokozatos erősödésével éri el a művelődési fokozat a **virágzás korá**-t, ezt követi a **hanyatlás**, ami nem más, mint a virágzás korában uralkodó elemek lassú térvészése.

Vannak tehát a történelemben „korjegyek“ és „kórjegyek“.

Magamkorabeli, történelem terén még oly ambiciózus fiatalember is, nem igen képes korjellemező tünetek meglátására, de ilyesmi nem ritkaság, még azon tudósok között is, akik hosszú időt töltöttek el tudományuk művelésében. De vállalkozhat arra, hogy a meglevők közül néhánynak hitelét szorgos oklevéli nyomozással rendszeres feldolgozásban meggyőzően igazolja, bebizonyítsa, ami által aztán számos kétes oklevelünk korára biztos megállapítást tehetünk a benne rejlő korhatározó erőnél fogva. *Irodalmunkban ily irányú feldolgozás még egy sincs s a szerző erős hite, hogy a modern történetírás ez alapokon továbbfejlődve, újabb hatalmas lendületet nyer.* Mivel pedig a megbízható történelem csak kritikailag megrostált tiszta anyagból épülhet föl tüzetes diplomatikai vizsgálat által, nagyon ajánlatos volna az összes korjellemező oklevéli kritériumok kimutatása és rendszeres feldolgozása történelmünk egész korára vonatkozólag, mert

kétségtelen, hogy historikusaink számtalan tévedéstől és tévelygéstől óvnák meg magukat ezek ismerete által.

Fejérpataký a döntő korjellemző történeti kritériumokat figyelmen kívül hagyta a pannonthalmi 1137. évi két oklevél vizsgálatánál s ezáltal hiteles oklevélként fogadott el egy 100 évvel későbbi hamisítványt.¹

Az ellenkező tévedésbe esett Szentpéterý, amikor a pannonthalmi hiteles alapítólevélből (1001) mondott „hamis“ véleményt. — Stb.

A korjellemző kritériumok ismerete, helyes értelmezésére alapvető társadalmi állapotok magyarázója és megértetője. A *magyar művelődéstörténelem „Historica Diagnostica“ irányának feladata* korhú érzékeltetés a *korjegyek megszólaltatásával*. Ez szolgáltatja a legbiztosabb alapot a történetírás számára, amely zsinórmértéket szab a mélyen szántó vagy a magasan szárnyaló historikusok csapongó fantáziái elé.

Indokolt tehát a korjellemző kritériumokkal dolgozó elsőrendű methódus létjogosultsága, sőt szükségessége. Történetíró, ha az első századokban eredményes munkát akar végezni, kell, hogy a korjellemző kritériumokkal ismerkedjék meg és tanulságait, tapasztalatait maga is alkalmazza.

E methódus fokai röviden : 1. **kritériumok fölismerése**, 2. **korjellemző voltuk kimutatása**, 3. segítségükkel **oklevélkor**, hitelesség **megállapítása**, 4. a kritikailag megrostált, megbízható anyagból való **igaz történet mennél szebb felépítése a praktikus követelmények szem előtt tartásával**.

Nem szükséges, hogy a fokozatot mindenki előlről kezdje, mert részleteiben is lehet alapvető és fontos munkát végezni, sőt éppen itt adódik kiváló alkalom a hasznos munkabeosztásra. Nem minden ember rendelkezik egyforma képességekkel és azonos előképzettséggel, de amit mestereinktől eltanultunk és a saját tapasztalatainkkal gyarapíthatunk, azt az utánunk következők ismerjék meg jól és tökéletesítsék tovább.

¹ II. Béla 1137-ben a Pannonthalmán levő oklevelek tanúsága szerint az ottani második templomszentelés a Szent Márton bazilika felszentelése alkalmával egyszerre két oklevelet adott, melyek egyike kétségkívül hiteles eredeti, a másik pedig 1239. tájáról való.

Protocollum.⁰

Invocatio. A köszöntőformulák (invocatiók)¹ az első magyarországi oklevelekben általában ingadoznak² míg az idegen oklevelekben a „diagnostica historica“ korjellemző kritériumai már szépen érvényesülnek.³ Néhány ilyen idegen korjellemző köszöntő-kritérium bizonyos tekintetben vonatkozásban áll a későbbi magyar oklevelekben található invocatiókkal.⁴ Ilyen például a következő:

Az egykorú német császári oklevelekben a **Karolingoktól és a szász császároktól kezdve**⁵ használatos: „**In nomine Sanctae et Individuae Trinitatis**“ invocatio⁶ *korjellemzőleg érvényesül hazai 1150., 1172., 1181., 1186., 1201. okleveleinkben.*⁷

A magyarországi oklevelek hosszabb invocatioformulája az előbbinek némi változtatásával: „**In nomine Sancte Trinitatis et individue Unitatis**“⁸ hitelesen II. Gyécsa uralkodása alatt tűnik elő legkorábban **1142-ben**, azután 1146-, 1156-, 1157-, 1183-, 1186-, 1188-ik, stb. oklevelekben, s **1201-től** az előbbi formula megszűnte után teljesen uralkodó hazai okleveleinkben: **korjellemző kritérium**⁹ **1259-ig különösen pedig III. és IV. Béla magyar királyok uralkodási ideje között**, amikor 1259-ben megszűnik hirtelen.¹⁰

⁰ Oklevélbevezető szöveg.

¹ Fogalma: Szentpétery I.: Magyar oklevéltan 19. l.

² Erdélyi L.: A tihanyi apáts. krit. okl. 95. l.

³ Erdélyi L.: Magyar-orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.; és Szt. Imre és kora 34. l.; stb.

⁴ Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 34. l.; Magyar tört. I. 56. l.; Magyar orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.; Pannonhalmi Rendtörténet VIII./II. 237. 238. l.

⁵ Erdélyi L.: Magyar. orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.

⁶ Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 35. l.

⁷ Pannonhalmi Rendtörténet VIII./II. 238. l.

⁸ Erdélyi L.: Magyar.-orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.

⁹ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet VIII./II. 237., 238. l. és VII. 504. l.; Magyar. tört. I. 56.; Szt. Imre és kora 35. l.

¹⁰ Pannonhalmi Rendtört. id. részeiben ugyanott.

E két kritérium *meghatározza* a bakonybéli apátság Szt. László pannonhalmi összeíró levele négyféle írása első részének keletkezési időpontját,¹ mert a nevezett oklevél invocatioja közeli rokonságot mutat a III. és IV. Béla magyar királyok uralkodási ideje közt korjellemző formulával, viszont a III. Béla előtti említett köszöntés nyomás is elárulja. Az oklevél keletkezése a két köszöntőformula időhasználatára tekintetében átmeneti időszakokra esik. A civitas és castrum kifejezések időbeli használatában is megvan ez az átmeneti időszak, mert az előbbi két korjellemző köszöntő-formula egybeolvadásának jegyei éppen olyan átmeneti időszakot jelölnek, mint amilyen fordulópontot jelölnek vármegjelölésre a III. és IV. Béla kori oklevelekben a civitas és castrum kifejezések.

A III. és IV. Béla királyok között érvényesülő korjellemző invocatio ugyancsak *meghatározza a Corpus Juris forrásának keletkezési idejét*. A Corpus Juris forrása a XIII. század 50-es, 60-as éveiben keletkezhetett, mert az eredeti, idegen Pippinida invocatio: „*In nomine Domini nostri Jesu Christi*” — amelyet híven a Thúróczy és Ilosvai kódexek szövegei őriztek meg² — helyett a XIII. századi forrás másolója a saját kora magyaros invocatióját: „*In nomine Sanctae Trinitatis et Individuae Unitatis*” formulát írta be és örököltette meg. Az eredeti köszöntő-formulával kapcsolatban Erdélyi László megállapította még a következőket:³ **általában a Karoling és német császároknál az oklevéli köszöntő formulák nemzedékkoronként váltakoznak.** A Thúróczy-codex „*In nomine Domini nostri Jesu Christi*” köszöntő-formulája a Pippinidák capitulareiben, 742—801 közötti időszakot jellemző köszöntését Nagy Károly császárrá koronázása után az „*In nomine Patris et Spiritus Sancti*” formula váltja föl. Jámbor Lajos uralkodásával az első formula visszatér ugyan, de megtoldott alakban: „*In nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi*” 815—818, 826—832 és

¹ Pannonhalmi Rendtörténet VII./II. 233. l.; stb.

² Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.; Árpádk. társ. tört. legkrit. kérd. 17. l.

³ Erdélyi munkái összes eddig idézett helyeiből összeszedve.

„In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni 840—856 között. Stb.

Minthogy Erdélyi László kimutatta,¹ hogy a magyar királyi törvények XV. századi (Mátyáskori) Thúróczy-códex szövegében Szt. István politikai tankönyvének² híven megőrzött³ formula: „In nomine Domini nostri Jesu Christi“⁴ Pip-pinidák korában 742—801-ig korjellemző⁵ oklevéli formula, olyan kritérium, amelyeknek segítségével kétségtelenül megállapíthatók az alábbiak:

A Századok 1901. évi 931., stb lapjain⁶ a Szt. István féle Intelmek forrásának felkutatására irányuló szövegösszehasonlító törekvések és bizonyítások kevés eredménnyel történtek⁷; a haladott történetírás következtetése⁸ e korjellemző kritérium, döntő dokumentum logikus felhasználása útján helyes nyomon járva pozitív eredményhez jutott.⁹

Salutatio. Az „in perpetuum“ kifejezések pápai oklevelek köszöntő formulájának befejező szavai.¹⁰ Ez a kifejezés hazai okleveleinkben korjellemző **II. Bélától kezdődőleg.** Fejérpataky mutatta ki, hogy „in perpetuum“ a magyar oklevelekben III. Béla kancelláriájának újítása pápai oklevelek hatása alatt. Elvértve előfordul Anonymusnál is, mely kezdeti stádiumot jelöl. Legmesszebbre visszamenőleg 1153 körül jön a magyar oklevelekbe bizonyosan külföldi hatásra.

A „notum sit“¹¹ oklevéli köszöntő-formula külföldön a XII. században korjellemző, de még a XIII. században is je-

¹ Induktív módon, roppant figyelmet igénylő szorgos oklevéli nyomozással.

² Závodszy L.: Szt. Istv., Szt. László, Kálmán korabeli törv. és zsin. hat. forr. 131.

³ Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 5. l.; Szt. Imre és kora 34. l.; stb.

⁴ = A mi Urunk a Jézus Krisztus nevében.

⁵ Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 6. l.; Magy. tört. I. 56. l.; Szt. Imre és kora 34. l.; stb.

⁶ Békefi Remig: Szt. István Intelmeinek forrásai.

⁷ Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 34. l.

⁸ Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 36. l.

⁹ M. o.

¹⁰ Fejérpataky—Áldásy: Pápai oklevelek 19., 22., 24., 27., 28. l.

¹¹ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyzője 13. l.

lentkezik¹ és él szórványosan.² A magyar oklevéli „notum sit” adatok szintén **1153 körül jelentkeznek** kezdeti stádiumként, **de a XIII. századra korjellemzők.** Elvértve ugyancsak megvan Anonymusnál is, amikor még nem korjellemző. **1226-tól** lesz gyakori.³

E két korjellemző kritérium Anonymus III. Béla jegyzője állítás mellett tanuskodik, mert egyszerű és logikus az a következtetés, hogy ha valami újítás III. Béla idejében történt, amelynek nyoma maradt Anonymus Gesta-jában (feltétel), akkor Anonymus munkája III. Béla korát nem előzhette meg (következmény), s tovább menve, ha ez így van: nem lehetett Anonymus III. Béla előtt uralkodó király pl. II. Gyécsa vagy II. Béla jegyzője.⁴

„Domnus” kritérium⁵ Szt. István idejében az oklevelek csupán az égi Urat, Istent írták „Domhus”-nak, a földi urakat: pápát, királyt stb. egyszerűen „domnus”-nak, rövidítve „donus”-nak. Ez az ok evél sajáttság és rövidítés a *XII., XIII. században kiveszett* a köztudatból és használatból egyaránt. Ezért kordöntőkritérium, mely az 1001. pannonhalmi alapítólevél hitelességére vall⁶

¹ Heilig Konrad: Wer war Anonymus? A Bécsi Magy. Tört. Int. Évkönyve 1932.

² Erdélyi L. id. m. u. o.

³ U. o.

⁴ Lásd: Erdélyi László: Anonymus III. Béla jegyzője c. forrástanulmányt.

⁵ Pannonhalmi Szemle 1937. 183. l.; Árpádh. társ.-tört legkrit. kérd. 16. l. jegyz.

⁶ Horváth Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai 105. l. jegyz.

Korjellemző címzések.

Egyháziak címzése:

Diákok címzése. A *clericus diák*, mint minden diák (ordo clericalis tagja) megnevezése az Árpádkorra jellemző¹ *egyházi diák* jelentésben. A clericus az Anjoukorban is megmarad, *de mellette* föllép a *litterátus, világi* — írástudó, tanult — *diák* jelentésben. Ilyen értelemben már Kézainál is megvan Szt. István történetében a literátus kifejezés, amelyből az következik, hogy már 1283 előtt kezdi fölváltani a clericus diákságot a literátus, világi diák elnevezés (kezdeti stádium), mely aztán az Anjou-korban lesz jellemző. (Virágkor.) A két kor diákja között az áthidalást és összefüggést az 1226., 1233. és egy 1254 táján készült hamis oklevél szemlélteti legvilágosabban².

E két korjellemző kriterium ismerete a következőket állapítja meg. A kezdeti stádiumát élő literátus kifejezés Kézai krónikájában helyesen utal Kézai korára 1231-ra, és a virágkorát élő Anjou-kori literátus meghatározza a Kézai krónika második bővítési idejét.

Apátok címzése. Szt. Henrik császár leveleiben „**Venerabilis G. abbas**“, Szt. István ravennai adománylevelében szintén „*venerabilibus viris abbatibus*“. Későbbi királyainknál csupán az „**abbas**“ az apát címe. II. András megtoldott alakban használja, mellé még a venerabilist is felveszi. **IV. László kora** a pálforduló, amikor a „*venerabilis*“ jelzőt a „**religiosus**“ váltja fel és 1275 táján megjelenik a XIV. sz.-ban rendes használatú, korjellemző „**religiosus vir frater abbas**“ cím. „*Frater abbas*“ cím hitelesen 1279-től fordul elő³

¹ Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 34. l.; A Tihanyi apáts. krit. okl. 8. l.; Krónikáink atyja Kézai 21., 43. l.; Magy. tört. I. 76., 94. l.; Igaz tört. tan. 35. l. és jegyz.; stb.

² Erdélyi L.: A Tihanyi apáts. krit. okl. 9. l.; Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 35. l.; Krónikáink atyja Kézai 21., 43. l.

³ Erdélyi L.: A Tihanyi apáts. krit. okl. 104. l.

Az apátok e címét a közkedveltségnek örvendő minoriták, ferencesek és dominikánusok érdemelték ki, amely a szerzetesek megtisztelő neve volt.¹ Az Árpádkor vége felé szívesen vették e címet a gazdag bencés apátságok fejei és tagjai is.² Sőt az 1351. törvényben a püspökök közt is már három fráter van. „*Fráter testvért, rokont is jelentett*, ily értelemben használta ezt Kézai óbudai bővítője is 1347 táján.³

Püspökök címzése. Kései, az Anjou-korban is ritka újság a püspökök „*reverendissimi*” címzése.⁴ A *törvényekben 1495-ben* kezdődik. Előbb csak „*reverendus*”-t írnak. A lovagkorban a főpapi kar címe is „*reverendus*” = tisztelendő.⁵ 1495 ben pedig az **egész főpapi kar címe „reverendissimus”** = főtisztelendő. Nagy Lajos 1351. dekrétumában az esztergomi érsek is „*reverendissimus*”, Eberhard zágrábi püspök szintén, a pécsi prépost 1405-ben és 1435-ben „*venerabilis*”, a kalocsai-bácsi érsek 1464-ben szintén *reverendissimus*. 1504-ben az esztergomi érsek megint *reverendissimus*. 1500-ban a választott veszprémi püspök is az. Az egyháziak ezen címzése szoros kapcsolatban van az egyháziaknak a közéletben való szereplésével, főként pedig a kancelláriában.⁶

E kritérium biztos korjegy a Kézai krónika első betoldási idejére, olyan, mint az 1346 körül Erdélyben betört Atamos tatárjainak emlegetése a Szt. László legendában.

Dictus adatok. Anonymus kilétével kapcsolatban a „*dictus*” adatokról, Jakubovich évről, Heilig Konrád kimutatta,⁷ hogy külföldön noha a XII. századra jellemző, de később is jelentkezik és él még szórványosan a XIII. sz.-ban is. **A magyar dictus adatok a XIII. századra korjellem-**

¹ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet VII. 506. l.

² Erdélyi L.: Magy. lovagkórok 25. l.

³ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 63., 76. l.

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 89. l.; Krónikáink atyja Kérai 37. l.

⁵ Erdélyi L.: Magy. lovagkor 25. l.

⁶ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 84. l. 383. l.

⁷ A Bécsi Magy. Tört. Int. Évkönyve 1932.

zók.¹ Anonymuson kívül megvan 1221., 1226., 1239., 1240. oklevelekben.²

A dictus kritérium megléte Anonymusnál inkább III. Béla, mint II. Béla korára vall.

A m. kir. udv. iroda feje. Jegyzők és kancellárok a mohácsi vészig, kizárólag **egyházi**, főpapi személyek — pl. prépostok, kanonokok — voltak.³ Címük: **scriptor, sigillator, kir. jegyző, stb.** **III. Béla előtt** a kisüzemű irodában ugyanazon személy, **III. Béla után a kancellár**, ki rendszeren az esztergomi érsek, de olykor más főpap is.⁴

Az egyháziaknak e világi közéletben való kizárólagos szereplése — mint korjellemző vonás — mellett másik korjellemző kritérium az a **kancelláriai újítás, amely III. Béla idejében** következett be. Ez abban nyilvánult meg, hogy az oklevelek **III. Bélától** kezdve a kancellárt nevezték meg, mint a m. kir. udvari iroda fejét és mint főtanút, nem pedig a kir. jegyzőt, mint az **III. Béla előtt** szokás volt.⁵

Ez a korjellemző kritérium titka Anonymus kilétének, mert a kancellária megteremtése után Anonymus noha azelőtt jegyző volt — nem lett kancellár, következésképpen neve nem kerülhetett bele **III. Béla** okleveleibe. Legsikeresebben talán **II. András** adományleveleiben kereshetnénk.

Egyháziak megyéhez való viszonya. **Egyháziak új címe.** Az **„örökös várispán”** címet 1270-ben az esztergomi érsek veszi föl legelőször. Utóbb a többi püspökök is maguk veszik át székhelyük kir. várának ispánságát. A veszprémi 1313-ban, a győri 1453-ban. A kalocsai-bácsi érsekek bácsi örökös ispánsága 1463-ban kezdődik, a váradi püspöké 1464-ben, az egri püspökök hevesi örökös ispánsága szintén a XV. század végétől datálódik.⁶

¹ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyz. 13. l.

² U. o.

³ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 27. l.

⁴ W. o. 20. l.

⁵ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyz. 14., 15. l.

⁶ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 27., 28. l.; Egyh. vagyon ered. és jell. Magy.-orsz. 44. l.

A megtisztelő új cím az együttlakó egyházi és királyi tisztség tekintélyének együttes emelésére szolgált, egyszersmind fokozta az egyházi javadalom terheit is. Egyháziak örökös várispánsága az Árpád kor végén bekövetkezett királyi várhadrendszer hanyatlása után kezdődött, mely a XIV., XV. századra korjellemző.

Hiteleshelyek jelzője. „*Credibilis*“ jelző 1404-ben, a „*fidedignitas*“ pedig 1435-ben tűnik elő a Corpus Jurisban.¹

Világiak címzése.

Királyaink címzése jelzőkben. Erdélyi László: A Tihanyi apátság kritikus okleveleiben² induktív módon kimutatta, hogy királyaink „*excellentissimus*“ címe 1255 táján kezdődik a királyokhoz intézett hiteles helyek — ritkán hatóságok — jelentéseiben. *Excellentissimus* cím a XIII. század 60-as éveinek vége felé kezd igazán szokásossá s az Árpád-kor végére korjellemzővé lenni. Utána is: „*Excellentissimo domino suo*“ formában még a XIV. század első feléig, **1351-ig jellemző, mely után** az *excellentissimus* címzés másik válfaja az „*Excellentissimo principi dominus*“ címzés, vagy pedig a: „*Serenissimo principi domino*“ címzés lesz kizárólagos.

E mellett sok következetesség rejlik a királyok neve után álló öt szónak a használatában is **1351-ig** „*Dei gratia illustri regi Hungarie*“ a korjellemző, **1351 után** pedig a: „*Dei gratia inclito regi Hungarie*“. Az *inclito* címzés divatja az Anjou-kor közepe tájától (1351-től) érvényesül, mely még Zsigmond korában is virágkorát éli. 1351 előtt csupán háromszor: 1282., 1335., 1347.-ben szerepel kezdeti stádiumként. Különös kivételképpen „*incliti regis*“ meg van már a hiteles pannonthalmi alapító oklevélben is. Az „*illustri*“ pedig 1351 után csak kétszer: 1353., 1363-ban fordul elő és zárul le.

¹ Erdélyi L.: Magy. lovagkor 148. l.

² Akadémiai székfoglaló értekezés — 62. l., 61. l.

Kézai krónikája első bővítője¹ idejében Szt. László „*inclinatus augustus*“ címzése — noha korai — időhatározó.²

Ezen kritériumok pl. az 1275 ? gamási határjárás oklevelének keletkezési idejét szépen megállapítják.³

Ifjabb király. Rex iunior az a trónörökös, akit atyja még saját életében utódául fogadtat, megkoronáztat s főembereit hűségre kötelezi a trónörökös iránt, ki kiskorú és jegyes (nősül). A magyar királyoknál az ifjabb királyság intézménye előfordult először Salamon esetében 1057-ben, aztán III. Béla első fiánál két ízben: 1182- és 1194-ben. Hemrik — a mohácsi vész után Imre! — III. Ince pápától kért rendeletet az esztergomi érsek számára, hogy ifjabb királlyá koronáztassa az alig négy éves fiát, Lászlót.⁴ Majd ez intézmény megvan 1214-ben IV. Béla esetében, — ki oklevélileg csak 1230 óta szerepelt ifj. királyként⁵ — és 1245-ben Istvánnál. Az ifjabb királyság intézménye III. Bélától korjellemző a XIII. századra, főleg annak első felére.

A III. Béla-kori megújítást veti vissza Zsolta-Taksony korába Anonymus, ami korának egyik biztos áruló jegye.⁶ Nem lehetetlen, hogy V. István is azért kereste „halálra“ elhatalmasodott bárók által eltüntetett fiát,⁷ mert gondolhatott a szokásos divatra, amely szerint még nem biztosította kiskorú fia uralmát az ifjabb koronázás által, amire akkor a bárók elhatalmasodása miatt éppen nagy szükség lett volna. Kereste eltűnt fiát azért is mert apa volt.

Baró. Erdélyi László a Szt. István 1024. évi zalavári

¹ Ki korának zseniális, nagyszerű történeti regényírója. Ő írta a Kérai krónika 1347. és 1358. betoldásokat.

² Királyaink címzésére lásd még: Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kérai 37. l.; Magy. tört. I. 89., 382. l.

³ Erdélyi L.: A Tihanyi apáts. krit. obl. 61. l.

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 134., 222., 236. l.; Anonymus III. Béla jegyz. 1. l.

⁵ Dr. Szentpétery I.: Oklevéltani Naptár 28. l.

⁶ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyz. 11. l.

⁷ Erdélyi L.: Magy. tört. 46. l.; Magy. tört. I. 243. l.

oklevele keletkezési ideje vizsgálata alkalmával¹ megállapította a „báró” kortérium voltát, eredetét.² A báró címet a normannok hozták divatba s a keresztes háborúk idején terjesztették el. Noha külföldön a báró oklevéli kifejezés már Szt. István előtt is használatos volt.³

A magyar oklevelekben legelőször a Corpus Juris Hungarici szövegének Szt. István Intelmeiben fordul elő,⁴ amely külföldi hatásra kerülhetett bele.⁵ A magyar oklevelekben korjellemző címként tűnik elő II. András keresztes hadjáratakor, a külföldi bárókkal való hosszas együttlét óta. 1217, 1222, 1226, 1228, 1231. aranybulla, 1232, 1234, 1240, stb. megjelenések jelentik a kezdetet. Első jelentkezés Wenzel I. 140. l.

A *báró* cím tehát 1217-ből datálódik⁶ s a *lovagkorra* korjellemző.⁷

E kritérium ismerete eldönti⁸ pl. az 1191. pécsi szabadságlevél⁹ írásának idejét, kétségbevonja az 1195. borsmonostori oklevél¹⁰ és az 1201., 1202. esztergomi káptalan javára szóló oklevelek¹¹ keletkezési idejét. Ezek alapján megdől az a 40–50 évvel ezelőtt általánosan elfogadott felfogás, hogy a „báró” kifejezés okleveleinkben a XII. század végén tűnedezik föl.¹²

Főurak címe. A „magnificus”, nagyságos címzés még az Anjou-kor elején is ujság. Ez alapon hamis az 1176. évi oklevél,¹³ amelyben Miklós vajda korán „magnificus”. Tény hogy, e címzés az Anjou-korban kezdődik és kor-

¹ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet VII. 450–509. l.

² W. o. 483. l.

³ Békefi, Századok 1901. 974. l.

⁴ Endlicher, Leges 304. l.; Márkus, Magy. tört. 10. l. jegyz.

⁵ A 2. sz. jegyzetnél.

⁶ Erdélyi László: Magy. tört. I. 112., 176. l.

⁷ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 34. l.

⁸ Erdélyi L.: Árpád-k. társ.-bírs. tört. legkrit. kérd. 96. l.

⁹ Endlicher: Monum. Árpáduiana 392–398. l.

¹⁰ Fejér: Cod. Dipl. II. 300., 301. l. és VII./V. 137., 138., hitelességére: Századok 1913. 470. l.; Erdélyi L.: Az első áll. egyenes adóelm.

¹¹ Knauz: Monum. Ecce. Strigon. I. 162., 163. l.

¹² Karácsonyi: Szt. Gellért élete 1887., 127. l., Pauler, Századok 1879, 114. l.; Schiller: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon 1900., 262. l.

¹³ Erdélyi L.: Magy. tört. 165. l.

jellemző Kézai I. bővítője szövegében¹ Nagy Lajos 1351. törvénye megnevezi a „magnificus“ bárókat.² **Zsigmond király idejében** valamennyi báró magnificus, csupán Cilli grófja „**spectabilis**“, tekintetes, mert grófi rangú. A mi Mátyás királyunk is fejedelmi rangú örökös gróf volt, főbáró. 1486-ban a bárók címe: „**Spectabiles et magnifici**.“ E közös címzés II. Ulászló mindegyik dekretumában megmaradt. Az országban levő bárók élén két „**illustrissimus**“, méltóságos herceg: Corvin és Újlaki. A magnificus cím az *Anjou-kortól korszerű*. Ma is megvan, noha sokan illetéktelenül használják jelentése (megtisztelő mivolta) mindinkább kezd lejjebb szállni az alsó néprétegekre.

„**Prudens et circumspectus**“ jelző a városi polgárok címe kezd lenni az **Anjou-korban**. Időhatározó kritérium a Kézai krónika I. bővítésére,³ amikor az óbudai bővítő Salamon király történetében Gyésza herceget ezzel a sajátkora jelzőjével illette.

Prudens et circumspectus kifejezéshez hasonlóan szintén XIV. századi ízü a: „*providus et discretus*“ kifejezés is, amelyhez hasonló ez a cím is: „*providos et discrotos*“ Wenzel AUO XI. 250. l.

Tisztségcímek. Korjellemező tisztségcímek oklevelekben és törvényekben: „*Királyi udvarispán*“ = **comes curialis regis néven**, ki a *comes palatii* == palota-ispán, nádor helyettese, mikor a nádor a saját udvarába megy hitelesen, csak 1146-tól fordul elő.⁴ Kir. udvarispán tisztség keletkezésének oka Szt. László egyik törvénye a kir. kuria pecsétjével kapcsolatban⁵ Királyi udvarispánok jegyzéke a Turul 1901. évfolyamban 7., 8. l. található. **Királynéi udvarispán** 1198-tól szerepel oklevelekben.⁷ A **királyi udvarispán** 1224-től

¹ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 38., 39. l.

² Erdélyi L.: A magy. lovagkor 35. l.

³ vagy „curie“

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 133., 164. l.

⁵ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 36 l., Magy. tört. I. 79. l.

⁶ Erdélyi L.: Magy. tört. 164. l.

⁷ u. o. 165. l.

fogva **kir. udvarbíró** (*iudex curie regis*.)¹ Az első királynéi udvarbíró 1260-ból ismerjük. **Kir. aludvarbíró** 1221-ben említene először, amiből következik, hogy a kir. udvarbíró cím legalább 1221-ig megy vissza. A *kir. udvarbíró kápolnája, kancellárja, főjegyzője*, (ítélőmestere), *jegyzője*, 1234.,—63.,—74.,—95-ből tűnik elő.

A **király tárnokainak, pohárnokainak, lovászáinak, tálnokainak mestereit** 1213—23-tól kezdik megnevezni az oklevelek.²

A tárnokmestert a nádorral és kir. udvarbíróval **főbáronoknak** is nevezték 1234-től, amikor is „**baronatus maiores**.”³

A nádor utáni rangsor az 1217 körül kezdődő báróknál Zsigmond 1435. I. dekretumáig ingadozik. Megtörténik, hogy maga a nádor is megbukik és elfogad más kir. főtisztiségeket rend nélkül, mely ugyan megtalálható a többi főtisztéknél is. **Alkotmányőr a nádor**, csak 1439-ben lesz.⁴

Az 1213-ban és attól kezdve emlegetett „királyi tárnokmester” azon főtiszték közé tartozott, akiknek királyi kinevezése érvénytelen volt az ország nemesi tanácsa nélkül.⁵

A legelső ismert „**curialis comes castri**”, ki később alispán, várispánok várjobbágya: **udvarispánja** 1193. oklevelettől fordul elő.⁶

A megyei autonómia kezdetével jelent meg a törvényekben a „**index nobilium**”, szolgabíró 1254-ben, hitelesebben 1268—73. oklevelekben s az 1920. törvényben. III. András törvényeiben „**quattuor nobiles**” néven szerepeltek. Egyszer: 1332-ben „**iudex servientium**” a szolgabíró kifejezésnek jobban megfelelő latin név jelölte a szolgabírót.⁷

„**Thesaurarius**”, királyi kincstartó tiszte **I. Károly**

¹ Erdélyi L.: Magy. tört. 164. l.

² u. o.

³ u. o.

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 386. l.

⁵ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 24. l.

⁶ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 165. l., 164., 79. l.

⁷ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 91. l.

(Carlo Umberto)¹ **idejében** kezdődött, de főleg 1507-től szerepelt a törvényekben. 1518-ban két kincstartó is van. E tisztség viselője rendszeren főpap és gazdag ember. A mohácsi csata előtt Salamon = Szerencsés Imre királyi kincstartó nem papi személy (kivételesen) s eredetileg nem is keresztyén,² kit a mohácsi vész előtti nehéz időkben zavartámasztása miatt jobb sorsra akartak érdemesíteni.³

A „**supremus cancellarius**“, főkancellár cím Zsigmond 1405. évi törvényében tűnt föl először.⁴ Azóta korjellemző.

A „**titkos kancellár**“ I. Mátyás bécsi hódítása után kezd szerepelni.⁵

A „**főispán**“ cím 1498-ban tűnik elő „**comes principalis**“ alakban, s a **Habsburgok** magyar királysága idején (1613.) honosodott meg a „**comes supremus**“ cím. Főispánokat a törvény a megyék élén emlegette.

Úgyszintén a Habsburgok idejében jelent meg a „**status et ordines**“ = „Karak és rendek“ címzés az országgyűlésen. 1536-tól vált korjellemzővé, az addig szokásos⁶ „**reg-nicole**“ = országlakosok címzés helyett.⁷

1518-tól alispánok egy megyében többen is lehettek. Megyei autonómiát tetőzte be az alispánválasztás 1548-tól.

A „**kir. udvarbíró**“-t akkor kezdték „**országbírónak**“ mondani, amikor a három országbíró közül a nádor sokáig (1562—1608) hiányzott s a kancellár nem bíraskodott.

¹ Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 45. l.

² Erdélyi L.: A magy. lovagkor 24. l.

³ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört.

⁴ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 19. l., aztán 24., 91., 93.

⁵ u. o. 19. l.

⁶ Már az Árpádkorban is!

⁷ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 97.; A magyar lovagkor 93. l.

Korjellemző jelvények.

Egyháziak jelvényei :

Mitra. Nagybecsű forrástanulmányok¹ megállapították, hogy Rómán kívül 1049 előtt a nyugati egyházban nem lehet szó hitelesen főpapi mitráról, mert az korszerűtlen.²

Mitra használatára az első megbízható adat 1049-ből való. A trieri érsek kapja meg IX. Leo pápától. 1051-ben a besanconi, aztán a mainzi, hamburgi érsek. Először tehát érsekek kapják meg. Püspökök csak a XII. század második felében viselik általánosan.

Az *opátok közül*³ legelőször a canterbury-i kapta meg 1063-ban, 1088-ban Cluny szent apátja, 1097-ben a montecasinói, 1151-ben a faludi apátok. A magyar apátok 1086. előtt már viselik a mitrát s ezt akkor az I. esztergomi zsinat eltiltja. A **pannonhalmi** csak 1175-ben kapta meg a pápától a mitra viselés kiváltságát, mikor a szentmártoni vagy pannonhalmi már legalább 40 év óta, a jog elévülésével használták e püspöki jelvényt, tehát legalább 1135. óta, minden ellenmondás nélkül. A bakonybéli apát 1230-ban kapott mitrát.

Mitra kifejezésére később az „**infula**“ név lett használatos, legkorábban a XII. századtól. Infula ezelőtt főpapi, vagy papi hivatali, ruházat, vagy ruhadarabot : palástot „casula“-t jelentet⁴ Pl. a Szt. László pannonhalmi összeíró levelében (1087. körül).

¹ Braun Jos. S. J.: Die pontificalen Gewänder des Abendlandes nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Ergänzungshefte zu den „Simmen aus Maria — Laach“ 73. füzet. Freiburg im Breisgau 1898. 23. l.; és Böhm János: „A mitra“ Eger 1905.

² Az eredmények összegzése és helyesbítése: Pannonhalmi Rendtörténet I. 62. l. és VIII./I. 230.; Erdélyi L.: Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 16. l.; Magy. tört. I. 46. l.; A Tihanyi apáts. krit. okl. 6. l.; Szt. Imre és kora 71. l.; Pannonhalmi Szemle 1932. 181. l.; Prakt. magy. tört. 26., 36. l.; stb.

³ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet I. 62. l. és VIII./I. 230. l.

⁴ Braun id. m. 23. l.

A mitra kriterium a pannonhalmi alapítólevél hitelességét bizonyítja, mert — amint láttuk — az 1001-ben még nem korszerű, azért hiteles oklevélbe akkor nem kerülhetett bele, de nincs is benne az alapítólevélben. Már 1086 táján, még inkább 1210. körül meg hazánkban *korszerű* s mégis a mitra, mint korjegy nincs benne az oklevélben több más kriteriummal egyetemben — abban az oklevélben, amelyet a korjellemező kriteriumokkal nem dolgozó felfogás 1086. vagy 1210. körüli interpoláltsággal vádolnak.¹

„Gyűrű” *pásztorbot*” jelvénykiváltságok adományozására is ugyanaz a megállapítás vonatkozik lényegében, ami a mitráéra. E jelvények nélkül a XII., XIII. századi apát nem volt igazi kiváltságos apát s nem kerülhetett kiváló monostorok élére. A magyar apátok e jelvényeket már valamivel 1086. előtt használták, amelyektől noha akkor az I. esztergomi zsinat eltiltotta az apátokat, a pápai bullák azonban 1175-től fogva megadták a nagyobb apátoknak,² ezen főpapi jelvényeket legalább 40 évi előző használat és elévülés alapján.

Ezen Szt. István idejében még korszerűtlen kiváltságok meg nem léte a pannonhalmi alapító oklevélben a többi kriteriumokkal együtt a hitelesség mellett tanúskodnak,³ mert hamisítvány már 1086. táján, de főképpen 1210 táján okvetlenül felsorolta volna a pannonhalmi apát kiváltságai közt a Szt. István idejében korszerű szandál — és úti-kápolna kiváltsága mellett.

Szandálkiváltság. Ez abban állt, hogy a Római kívüli apátok is a római apátok szokása szerint szandálban misézhettek. — Noha a szandálviselés 970. előtt általánosabb volt, később már kiváltsággént osztogatták a római pápák az apátoknak, nevezetesen — 970-ben a metzi, 994-ben a fuldai, 998-ban a reichenauai apátoknak. Erdélyi László mutatott rá, hogy az utóbbinak számára maga

¹ Bővebben: Pannonhalmi Szemle 1932. 181. l.; s az idézett munkákban a többi főpapi jelvénykiváltságokkal együtt.

² Mitránál id. m. és Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 26. l.

³ Pannonhalmi Szemle 1932. 181. l.; Erdélyi L.: Magy. tört. I. 46. lap.

III. Ottó eszközölte ki a szandáلكiváltságot,¹ egyenesen azon megokolással, hogy ez a „római apátok szokása“. Ezen körütekintéssel megállapíthatjuk, hogy a **szandáلكiváltság Szt. István magyar király korában korszerű hazánkban**. Anastasius első pannonhalmi apátnak² is meg kellett, hogy legyen a pápától felhatalmazott apostoli király által, hiszen ő Rómából csak 992-ben érkezett a cseh prágai Brewno-ba s onnan 996-ban Pannonia Szenthegyére.

A hiteles pannonhalmi alapítólevél joggal adta meg a szandáلكiváltságot 1001-ben.

Nullius kiváltság. Egészen természetes Szt. István fogadalma és oklevéladó szándéka idején a pannonhalmi apátság „nullius“ kiváltsága, melyet Szent Benedek főmonostora, Montecasino már századok óta élvezett s 910-ben alapított clunyi monostor alapvető kiváltsággként kapott a pápától és alapító fejedelemtől a szerzetesi élet zavartalanságának biztosítására, a püspöki látogatások nagy ünnepségeinek elkerülésére.³

A nullius kiváltság azért is természetesen érthető Pannonhalmán 998. évi fogadalom idején, mert akkor még nem volt püspökség és érsekség Magyarországon.⁴

A nullius kiváltsághoz hasonló az „*exemptio*“ a magyar királyi apátságoknak a megyéspüspök joghatósága alól való kivettsége az esztergomi érsek fennhatósága alá, mert az esztergomi érsek udvari főpapja a magyar királyi családnak, azért kialakult a felfogás, amelyet utóbb pápai bullák is elismertek, hogy a kir. apátságok és prépostságok mind az esztergomi érsek joghatósága alá tartoznak és exemptusok, ki vannak véve a többi püspökök alól.

Ez a törekvés a tizedjoggal van összefüggésben s korjellemző a XII., XIII. századra hazánkban.

¹ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet I. 63. l.; Tihanyi apátság. krit. okl. 6.; Pannonhalmi Szemle 1932. 181. l.

² Erdélyi L.: Árpádok. társ.-tört. legkrit. kérd. 16. l.

³ Pannonhalmi Szemle 1932. 181. l.

⁴ Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 71. l.; Pannonhalmi Rendtörténet VIII./I. 230., 231 l. jegyz.

Ez egyik alap annak megállapítására, hogy a Szent István-féle bakonybéli alapítólevél hamis és hogy az mikor keletkezett.¹

„**Úti sátor-kápolna**“ használatára éppen 1000 körül volt legnagyobb szükség Magyarországon, amikor még alig volt templom hazánkban.² Ezért kérte Anastásius apát az úti sátor-kápolna kiváltságát is Szt. István apostoli királytól, mert napi járóföldre nem volt keresztyén egyház³

Úti kápolnára nem volt már szükség a XI. század végén s a későbbi századokban egyáltalán nem. Ezért korjellemző kritérium, biztos korjegy Szt. István korára.

Hiteles tehát az az oklevél, amely Szt. István idejében „**Úti sátor kápolna**“ korjeggyel dolgozik.

Világiak jelvénye.

Címerek. A legrégibb ismert címer Magyarországon az Árpád királyok négy-öt ezüstpályás piros paizsa a XII. század közepétől kezdve. Utána a lovagkorban a magyar keresztes hadjárat évéből 1217.-ből ismerjük a Csákok orosz-lános címerét, 1222-ben előtűnik a Miskóc nemzetség sas-címere, 1224-ben a Keánok szembenéző oroszlánja. Az első címerek bárói pecséteken fordulnak elő, mert használóik királyi főtisztek. A címer eredetileg arra való volt, hogy az egy csapatba tartozó páncélosok paizsára tűzött, vagy festett közös jelről, mely uruk sisakormán címerén látható, egymást fölismerhessék és mások is ráismerhessenek a csapatra és urára. — 1227-től szerepelnek, mint a bárók, de a banderializmus kezdete is ekkortól számítható.⁴

E címerek, mint biztos korjegyek elárulják a Kézai korában emlegetett genusok lovagnemzetségét. A címerek dívatja párhuzamot tart a bandériumos gazdag lovagnemzetségek előtűnésével. A XIII.—XIV. századra korjellemzők. Címerek részletesen megtalálhatók Erdélyi L.: A magyar lovagkor nemzetségei 74. l.-án.

¹ Erdélyi L.: Pannonhalmi Rendtörténet VIII./1. 233. l.

² Erdélyi L.: Magy. tört. I. 46. l.

³ Pannonhalmi Szemle 1932. 182. l.

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 207. l.; Prakt. magy. tört. 36. l.

Korjellemező nemzetségek.

De genere. Szent István 55 törvénycikkelyétől kezdve két század egykorú hiteles emlékeiben sehol sincsenek magyar nemzetségek. A honfoglalás és kalandozás X. századából meg egyáltalán nincsenek honi forrásaink egykorú kézből.¹

Tehát a honfoglalástól 1200 tájáig 300 éven át nincs nyomuk, de a **XIII.** század és **XIV.** század történeti emlékeiben nagyon szokásos és rendes dolog, **korjellemező tünet a nemzetségek emlegetése.** A XIII., XIV. század az illető személy egyetlen neve és atyja megnevezése mellett mintegy kezdetleges vezetéknévként megjelöli a tágabb rokonságot is. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a „*de genere*“ kifejezés *nem jelent nemességet*, mert a nemes Anonymusnál és ő előtte két-három századon át csak a kiváló nemből valókat, „*de nobili genere*“, valamint a fejedelem főembereit, gazdagokat jelentette. Mindezt Erdélyi László látta meg legelőször.² Jellemező e két századra a vezetéknévkeresés s ennek „*de genere N.*“ alakban való megtalálása, melynek szükségét érezték úgy társadalmi, mint birtokjogi és vitézi érdekből.³ „*De genere* jelzést alkalmaznak 1211-ben a szolgálta rokonságok feltüntetésére is.

Az első, ki nemzetségeket nevez meg Anonymus 1200 körül. Megnevezi öt honfoglaló magyar és késői leszármazóit, nemzetségét: Csák, Kalán, Kalcsó, Szemera és Maglót nemet, egy besenyőt a Tomajt, melynek őse Szent István kori és két izmaelitát (siita mohamedán török) Billa és Baks nemét s két kunét, Brokcsa és lovag Velek nemzetségét, akiknek ősei Szent Lászlónak voltak hadifoglyai (1091.)⁴

Ez összesen 10 nemzetség 1200 táján. Anonymus után az oklevelek évtizedről-évtizedre emelkedő számban nevezik

¹ Erdélyi L.: Igaz. tört. tan. 9. l. jegyz., 10. l.

² Több munkájában szétszórva, pl. Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 60. l.

³ Erdélyi L.: A magy. lovagkor nemzetségei 3. l.

⁴ ld. m.-ban és Krónikáink atyja Kézai 8. l.

meg egyideig a genusokat. Az új meg új említésű nemzet-ségek száma évtizedenként 3, 19, 10, 22 a tatárjárás előtt, utána pedig 19, 11, 11, 12, 8, 3 a XIII. század végéig. A XIV. század első három évtizedében 2, 2, 3 új nemzetségnév jelentkezik, a negyedikben semmi, az ötödikben 1, a hatodik évtizedben 2 név és semmi több, vagyis 10 az Anjou-korban. Az utolsó 1408-ban.

Mindez együttvéve 129 lovagkori nemzetségnév s ezt 186-ra egészíti ki Kézai királyi kancelláriai íródeák. Képes s a többi krónikák, melyek 47 nevet szolgáltatnak együttesen, köztük 13 várjobbágy eredetűt. Wertner¹ és Karácsonyi² 1408-ig 189 magyar nemzetséget gyűjtöttek össze oklevelekből és krónikákból.

E statisztika mutatja, hogy a nemzetségnevek szaporodása 1210–50 között a legnagyobb s ez az idő a nemzetségnevek divatjának virágkora, melyet a tatárjárás sem zavart meg.

IV. Kun László és méginkább III. András király korában kezdődik a hanyatlás, amikor is egyre kevesebb az új nemzetségnevek száma s megszűnik Nagy Lajos uralma vége felé és végleg lezárul 1408-ban.

*A de genere kifejezés és szaporodása mint korjellemző tünet, biztos korjegy megállapítja azt az időt, amikor 108-ra szaporodott a tiszta magyar nemzetségek száma. Ez az idő pedig — mint ahogy az adatok felszaporodása mutatja — nem lehet korábbi Kézai idejénél, 1283-nál, s krónikáink Szcítia leírása nem keletkezhetett 1283-at megelőző években.*³

De ezen legfőbb következtetésen kívül is még több más meglepő eredmények adódnak, amelyek részletezésére ezuttal kitérni nem jelen mű célja.

A lovagnemzetregéktől lényegesen különböznek a honfoglalás-kori magyar nemzetségek.⁴

¹ Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. Temesvár 1891—92. két kötet.

² Karácsonyi János kanonok: A magyar nemzets. a XIII. sz. közepéig. Budapest 1900—01. Magy. Tud. Ak. kiadás 3 kötet.

³ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 8. l.

⁴ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 206., 207. l.

Korjellemző vármegnevezések.

Civitas. A latin „cieo“ (ciere, civi, citum és „cio“ cire civi, citum), melyek a görög „κίω,“ „κινέω“¹ igék megfelelői és eredetileg „véd“ jelentésű igékből származott a „civitas“, amelyet általában „város“-nak szoktak fordítani nem mindig találóan.

„Civitas“ (I. jelentése.) a klasszikus római világban jelentette a községgé egyesült polgárok, civisek összességét, a polgárságot s innen a város-államot. Rendesen egy jelentésű volt ezzel „város“. Ilyen pl. elsősorban maga Róma városa, amely elsősorban állam is.

A klasszikus „civitas“ ezen szóból képződött „civis“, amelynek ókori jelentése oly szabad ember, ki a római közélet rendes jogaiban és gyakorlásában részes.

Úgy a civitas mint a civis jelentése azonban mindvégig nem állandósult.

Krisztus után (a civitas II. jelentés.) 1000. év körül s előtte is egy-két századon át a „civitas“-nak kizárólag „vár“ „kerítés“ jelentése volt, mely jelentésben inkább közelebb állt az eredeti tőszó etymonjához, mert a „civitas“ olyan „vár“-at, várfallal körülvett helyet jelentett, mely már szükségképpen védelmi berendezkedés céljára szolgált. A középkor közepén civitas védőkerítést, várat, várfalat jelentett. Mint látjuk, **ugyanilyen jelentése van nálunk is a XI. és XII. századi emlékekben**²

A népvándorlás zűrzavaros fergetegében és a későbbi barbár népek betörései idejében is ráeszméltek, hogy erős kővárak építése védekezés céljából igen hasznosnak bizonyult, mert azokkal a műveletlen barbár népek nem bírtak s a várvíváshoz sem értettek. Így biztos menedékkül szolgáltak. A

¹ Finály—Régeni: Latin—magyar isk. szótár 153. l.

² Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 70., stb. lap. és Magyar Nyelv 1908. IV. 454. l.

talár betörések ellen IV. Béla is eredményesen várépítésekkel védekezett, miként Madarász Henrik a magyarok ellen. Trau városát is hiába ostromolták a tatárok.

A vár célja védekezés, lakás és központ. Legfontosabb kelléke a bevehetetlenség, megmászhatatlanság. Kőfaragó, építőmesterek nagy gonddal és sok leleménnyel dolgoztak a vár építésén, melyet római korból öröklött titoknak tekintettek s hogy a felépült vár titkait el ne árulhassák, külföldön megtörtént, hogy az építőmestereket el is tették láb alól.

Ilyen „vár“-at jelentett tehát a „civitas“ a középkori ezredforduló tájékán.

Az újkorban pedig megtulúljuk a civitas harmadik jellemző jelentését is, amikor már a polgárok házainak összességét jelentette, végeredményben magát a várost. Jó példa erre „Váras-Endréd“ somogyi falu, amelynek neve 1536-ban még „Felső-Endréd“, 1572-ben „Nagy-Endréd“ s miután a török elfoglalta és benne várat épített 1585-ben egyszerre „Váras-Endréd“ jelenik meg az adólajstromokban és Piski tihanyi kapitány számadáskönyvében.

A középkorban „civitas“-ok a rómaiak rajnai limese mentén alakultak castrumokból a Meroving, Pippinida, Karoling frank királyok dominiumain.¹

Pannoniában a civitas rendszer megalapítója Nagy Károly frank király és római császár. Ő építette az elpusztult római városok romjainál Oedenburgot (Scarabantia). Miesenburgot, Mosaburgot, amelyekből lett Sopronvár Sopron magyar ispánról elnevezve már 1001. előtt, aztán Moson és Zala vár, stb. Mindez Erdélyi László művelődéstörténelmi könyvei nyomán tisztázott dolog.

Oklevelek külföldön Szt. István korában oly civitasokat emlegetnek, amelyek monostor számára védelmül vele egyszerre épültek s ekkor civitasok tulajdonképen csak „védőkerítés“-t jelentettek. Ilyen pl. a „ . . . *monasterium in loco Thiala*² *constructum cum nova atque lapidea civitate*“ a Mon.

¹ Erdélyi L.: Igaz. tört. tan. 19. l.; stb.

² Thiel az utrechti püspökség birtoka.

Germ. Hist. Dipl. tom. I. 206. l. I. Ottó 950. évi levelében. Továbbá „ . . . *monasterium* in loco Gesiki in . . . *predio constructum . . . et omne quod eiusdem civitatis interioris muri ambitu continetur.*“ Mon. Germ. Hist. Dipl. I. 239. l. (952.)

Hazánkban Szt. István korában civitas: Fehérvár=civitas Alba, Szabolcsvár=civitas Zabolch, stb. s alatta épült néhány vár, mint pl. Hontvár és Abaújvár. Ebből azonban nem szabad azt következtetni, hogy a vármegyei, várispáni intézmény és vármegyerendszer megalapítója Szt. István, mert a hiteles pannonhalmi alapítólevél tanúsága szerint (Pannonhalmi Rendtörténet I. 589. l. 19. sor.¹):

Szt. István kora előtt Árpád óta is volt itt már valami 30 frank és szláv eredetű comes burg, vagy zsupán grád, ispáni vár Nagy Károly frank király s a régi szláv főnökök építményei, már amennyiben az idegenebb várnevekből számukra következtethetünk. Ezek védelmezésére, erősítésére élelmezésére minden várhoz tartozott sok falu, amelyekben a várőrök „cives“ és tisztjeik „iobagiones“ laktak.

A várjobbágy a várispán segédtisztje: várnagy, várhadnagy, száznagy, tíznagy, börtönnagy, a XIII. században őrnagy is.

Szt. István várai: Esztrigun (Esztergom), Belográd (Fehérvár), Komárov (Komárom), Bezprém (Veszprém), Brana (Baranya), Csornográd (Csongrád), erdélyi Belográd (Fehérvár), Telena (Tolna), Budrig (Bodrog), Novigrad, Visegrad, Brecisburg, stb.

Szt. István kora óta a várak és várispánságok egyre szaporodtak.² A mogyoródi csata elég világos leírásából — kései, de talán ebben megbízható — tudjuk és kiszámíthatjuk az akkori várispánságokat, amelyekből aztán következtethetünk a várak számára is.

Okleveleinkben a királyi és más földesúri dominiumok egyik fajta központjának legrégibb és egyideig kizárólagos

¹ Fejér C. D. I. 281. l. 15. sor.

² Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 12., stb. I.

megjelölje a középkori latinságban „vár“-nak megfelelő jelentésű „civitas“.

Roppant figyelmet igénylő szorgos okleveli nyomozás állapította meg,¹ hogy ez a kifejezés fordul elő **Szt. István korától kezdve** oklevelekben végig a XI. századi törvényekben; majd később is pl. II. Béla korában a pannonhalmi 1137. évi hiteles oklevélben, hol a mosoni várnak „Mossun civitas“ neve van. A civitas kizárólagos szóhasználat vármegjelölésre okleveleinkben nyomról-nyomra megvan III. Béla korához közel első néhány kivétellel **egészen III. Béla koráig**, sőt ritkán és gyéren még akkor is, **amikor a civitas szó jelentésváltozást szenved** és lovagkori „váras“ jelentést vesz fel, *eredeti jelentését pedig (vár) egy más lovagkori latin kifejezésre ruházta, amely „castrum“ nével jelenik meg okleveleinkben.* A III. Béla kora előtti kivételes „castrum“ előfordulások a civitas szó jelentése tekintetében átmeneti időszakot jelölnek, a castrum kifejezés előfordulása tekintetében a kezdetet. míg vármegjelölésre a civitas kifejezés szórványos megjelenése III. Béla korában a véget.

Az első civitas előfordulás: „De iustitutione morum ad Emericum ducem“ I. 7.² : . . . „civitates construuntur, castra adversariorum destruuntur“ . . .

Feltűnő itt az, hogy a kettőskifejezésben a rendes civitas mellett vármegjelölésre nagyon *korán szerepel* a „castrum“ szó, mely hazai okleveleinkben csak később III. Béla kora előtt jelentkezik és lesz szokásos. Ez a kifejezés azonban több idegen szóátvétel között egyfelől, másfelől pedig csak egyszer fordul elő, jelentéktelen kivételként szerepel.³

¹ Erdélyi L.: Magy.-orsz. társ. XI. sz. törv. 70. l.; a vizsgálat aztán később a XII. sz.-ra is áterjedt: A magyar művelődéstörténet II. (Kolozsvár 1918.) 501–527. l.

² Corpus J. I. 14. l.; Závodszy L. forráskiadás 138. l.

³ Civitas előfordulások XI. sz. törvényekben mindjárt a: „De institutione morum ad Emericum ducem“ I 7.; Corpus I. I. 14. l., Závodszy L. 138. l.; *Szt. Istv. II. 50* Admonti C. II. 16., Závodszy L. 155. l. Meglepő a torzítás, ami a Corpus Jurisban van, mely a XVI. sz.-i kései forrásból merít, hol az Admonti Codex szövegének civitása helyett comes, s a curtis helyett curia áll, melyekre vonatkozólag: Corpus J 41. l. megjegyzése. *Szt. László tö. v. III. 1.* Admonti C.-ben

Castrum. A többi civitas előfordulás Szt. István, Szt. László, Kálmán törvényeiben, a zsinati határozatokban és hiteles oklevelekben tisztán található meg 1160, amikor az oklevelekbe civitas helyett castrum kifejezés íródik, melynek az említett kivételtől eltekintve nyoma sincs a XI. századi oklevelekben és a 321 törvénycikkelyben. **A castrum 1160-ban jelent ujságot.** A legkorábbi castrum adatot *Jakubovich*¹ találta a budapesti magyar királyi múzeum okmánytárában s a meglepő felfedezést aztán mindjárt tudatta tudóstársával Erdélyi Lászlóval, aki a korjegyek felismerése terén félszáz oklevélvizsgálata és más forrástanulmányok (pl. krónikák) alkalmával már akkor nagy gyakorlatot és elismerést szerzett. Nagybecsű professzor uram volt hozzám olyan szíves, hogy dolgozatom teljessége kedvéért közölte velem Jakubovichnak hozzá intézett levele tartalmát, amelyből az tűnik elő, hogy vármegyejelölésre a castrum kifejezés oklevéli első megjelenése hazánkban 20 évvel haladja meg vak II. Béla korát, nevezetesen halála 1141. évét s 12 évvel előzi meg III. Béla korát.

Ugyancsak ebből a Jakubovich-Erdélyi levélváltásból tudjuk, hogy a második vármegyejelölésű *castrum* kifejezés 1162,

Corpus J. i. 74 l., Závodszy L. 137. l., Sine titulo invenitur in Thuróczy codicem, in quo antem legitur a fejezet előtt: Incipit liber tertius; capitulum sequitur. Thuróczy codex capituliciójában: De centurionibus, civitatibus et decurionibus. Szt. László törv. III. 11. Corpus. 80 l., Závodszy L. 176 l. III 13 Závodszy L. 197. Corpus J. i. 8 l. — *Kálmán törv. I. 28.* Corpus J. (I. 104 l.) Thuróczy szerint, Závodszy L. 187. l. u. o. *Kálmán törv. I. 37* Thuróczy szöv. szerint: Corpus J. i. 116 l., Závodszy 188. Civitással vonatkozásban levő szövegek még, melyek ugyan a civitas kifejezést nem használják pl. *Kálmán I. 11., 12., 13., 28., 36., 78.,*

Civitas előfordulás néhány fontosabb oklevélben: pl. Szt. István alapító oklevele a veszprémi püspökség részére 1002. körül Fejér C D. I. 289. l.; jobb szövege: Haz. Okm. VI. 1. l. — 1075. oklevél: AUO. I. 53. l. Hitelességére: Pannonh. Rendtört. I. 90, l. — 1138. évi összeíró oklevél Fejér C D. II. 94. l. Stb.

¹ Sajnos, már nincs a földön élők világában.

s a következő 1165 évből származik,¹ ami az oklevelekben kizárólagos civitas kifejezést használó II. Béla koránál 21—24 évvel későbbi és csak 10—7 évvel korábbi III. Béla koránál, amikor aztán fordulópont következik be a civitas szóhasználat tekintetében: vármegjelölésre civitas szerepét átveszi a „castrum“.

Összegezve a castrumok közelebb esnek III. Béla, mint II. Béla korához.

Szükséges ez az összehasonlítás, mert kevesen tudják, hogy milyen súlyos és döntő következtetések származnak belőle, mint majd látni fogjuk.

Az első castrum fellépések szereplésükben jelentik a kezdetet, az első stádiumot, amikor még csak szórványosan fordulnak elő. Sűrűn előfordul már III. Béla korában és a szóhasználatból mindinkább kiszorítja a civitast, mely kifejezést már egyre inkább a régi várjelölés helyett „város“, „váras“ megjelölésre alkalmazták. De még III. Béla korában használták mindkét fogalomra a civitast. Az oklevelek mellett fényes példa rá Anonymus, ki mindössze három civitas említés mellett (Nyitra, Bezprém, Attila város), a többi 50 magyarországi várat mindenütt castrummal jelölte. Legrégibb magyar magánvár, melyet említ, Csákvár a Vértes hegység délkeleti lejtőjén megkülönböztetve a hatvenkét királyi vártól. Itt tehát már a civitas kihálófélben van, melynek rovására szaporodnak a castrumok, mely szaporodás Anonymus után lesz igazán nyilvánvaló, amikor is a vármegjelenésű castrum kifejezés és használata virágkorába érkezik. Mindjárt sokat találunk II. András király jutalom és adományleveleiben pl. 1224-ből ilyen megjelenéssel: ... „exceptam de castro Zuluga Geuriensi“...²

¹ Az 1162. hiteles (Szentpétery.: Árpádh. okl. krit. jegyz. 34. l. 101. sz.) és az 1163. szintén hiteles (Szentpétery. id. m. 34. l. 102. sz.) kiadott (Fejér CD. II. 164. l. és 165. l.) oklevelekben újabban magam is fedeztem fel castrum adatot. 1162.: „Iterum autem tempore gloriosissimi Regis Geysae Nicolauus Comes filius Pauli et Jobbágyones *Sumegiensis Custris* Cicigna, Joannes...“ 1163.: „... quod item Dominus Stephanus Rex quosdaim homines suburbanos *Posoniensis Castri* existentes, quorum nomina sunt...“, „...a *Castriensi* seruitio subtraxisset; eo tenore tamen, ut inter proceres, *eiusdem Custris*, proceres filii scilicet...“

² Wenzel AVO. I. 197. l.

1226-ból: ...„prope castrum nostrum Gumur“. ...1, stb., míg ellenben ily értelmű civitast már esetleg elvétele.

*A castrum szó gyakori használata, sokasága Anonymusnál kétségtelenné teszi, hogy ő III. Béla kirdly jegyzője volt,*² mivel ő előtte castrum — mint láttuk — csak kezdeti stádiumként fordult elő mindössze néhányszor, de az ő korában előfordulása már tömeges, mit az oklevelek mellett krónikája is bizonyít, még később pedig általános jelenség, amikor IV. Béla alatt várépítések és erősítések kora kezdődik.

Lovagkor beálltával a castrumok rohamosan megszorodnak s erős kövárak építése, szaporodása, a tatárnépiptás óta is egyre tartott, sőt virágkorát élte. A lovagkor virágzása idején román és gót stilű castrumok épültek.

A jelentésváltozást és a lovagkori új szó megjelenését ugyanazon fogalom megjelölésére legvilágosabban megállapíthatjuk *először*: III. Béla előtti oklevelekből, *másodszor*: különösen a III. Béla koriakból, amely oklevelekben *először* kezdik megkülönböztetni a castrum várat a civitas várostól. Civitas attól kezdve végkép „váras“ jelentéssel birt és jelentette a fallal körülvett „suburbium“-ot, melynek bíráját sokáig a fallal való bekerítés után is villiens, iudex ville, maior ville = falunagy szavakkal illették. Suburbium már Szent László törvényében is (III. 20.) vár alatt elterülő „váralja“-t jelentett, élesen megkülönböztetve a vártól, a civitástól. Mivel pedig ily védett helyek legbiztosabb és népes piacul szolgáltak a kereskedelemnek, rendesen vásárjogot is nyertek, mely azonban nem lényeges kelléke, hanem csak járuléka a „váras“ helynek, *harmadszor*: egy 1239-ből való oklevéllel,¹ amelyből kitudódik, hogy IV. Béla király az Esztergom falunak várfallal való körülvételét az örökös ispán érsek által védekezés célra azon megokolással hagyta jóvá, hogy a közelben nincs más civitása: ...„cum Archiepiscopus Strigoniensis civitate careat

¹ Erdélyi E.: Anonymus III. Béla jegyzője 14. l.

² Fejér CD. IV. tom. I. vol. 152., noha az oklevél 1465. évi átírás s hamis, melyre kritikus szavai miatt Erdélyi László régen gyanakodott: Magyar művelődéstörténet II. 515. l. jegyz. (1918.), civitas mi-benlétének megállapítására elég jó s megbízható felvilágosításul szolgál.

appropriate et sibi vicinanti, ubi famulorum multitudine se et ecclesiam suam posset defensare“...

· Ez érseki város alapításáról szóló oklevél világosan megérteti a lovagkori civitas mibenlétét.¹

A lovagkor előtti civitas és lovagkori castrum azonos jelentéséből nem szabad arra következtetni, hogy jelentésük tárgyának is azonosnak kell lenni, vagyis világosabban: nem kell azt hinni, hogy pl. egy Szent István-kori civitas, mely esetleg III. Béla korában is fennállt és castrum nevet nyert, III. Béla koráig semmi változáson sem esett keresztül, alakra, nagyságra nézve, berendezésben is stb. k. b. 200 évig meg-egyezett, mert éppen a lovagkor beköszöntésével, annak új követelményei megvalósítására törekedve sok minden meg-változott s jelentős különbség van régibb és lovagkor kezdeti várak között, melynek védelmére a lovagkor páncélos csapa-tokat léptetett életbe és szólitott fegyverbe.

Még jobban szembetűnő a különbség, ha egy III. Béla előtti várat hasonlítunk össze egy lovagkor virágzási idejéből vett igazi lovagvárral.

Visszatérve, arra *a végső eredményre jutunk, hogy III. Béla kora a civitas szóhasználat tekintetében fordulópont.* Ekkor megváltozik a szóhasználat egészen úgy, mint ahogy Anonymus könyvében található, hol csak Nyitra és Bezprém civitas meg Attila város, a többi magyarországi vár mind castrum.

*A civitas szó III. Béla-kori jelentésváltozása arra is tanít, hogy hiba volna Szent István korában városok emlegetése tankönyvekben.*²

A civitasokról lovagkori előfordulásuktól kezdve a már tárgyalt jelentés változáson kívül más korjellemző tünetet nem állapíthatunk meg. További rövid történetük: a többféle települési központok közül IV. Béla a szabadfalvakkal és váro-

¹ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 237. l. és Magyar művelődéstörténet 515. l.

² Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 20. l.: „Szt. István idejében nem volt..., város...”

soknak civitasoknak már kiváltságot, autonómiát adott, I. Károly közigazgatásilag, Zsigmond pedig összes viszonyukat illetőleg rendezte követeik előértekezlete alapján 1405-ben Budán. Az 1445. királytalan, autonom időben pedig minden kétséget kizárólag megszületik a városok országrendisége is.¹

---

¹ Törvényileg 1608-ban.

Korjellemező őrmegnevezések.

A XI. századi őrk alosztályait a törvényekből, krónikákból ismert működésük, vagy nemzetiségüket kifejező neveik alapján tudjuk világosan megkülönböztetni egymástól. E nevek latinul: *custodes civitatum* = *castrorum*, *custodes confiniorum*, *speculatores* vagy *exploratores*, *sagittarii*, *bisseni* et *siculi*. Ugyancsak katonai őrk alosztályok, de későbbiek még az erdő, — híd, — vízóvók.¹

A várőrök III. Béla magyar kir. előtt *cives*, utána *castrenses* névvel jelennek meg hazai okleveleinkben. Ezen várőrök egyik neve a **határőrök**. Szt. László III. törvényében „*custodes confiniorum*“ = várszolga, korjellemező megnevezéssel, 1272-ben pedig „*speculator*“ kifejezéssel, kém, előőr, határőr jelentéssel. Maga az *őr* 1251-ből fordul elő: „Ibi tenet metam cum Eur“,² s a *speculator* szó magyar neve nélkül hitelesen 1213-tól. *Speculatorok* még a XV. században is szabadosok, melyet ugyancsak Erdélyi László mutatott ki induktív módon adatokkal igazolva Árpádkori társadalmunk legkritikusabb kérdései tisztázásakor.³

„*Speculatores*“ benne van a Szt. István-féle *Institutio*-ban is.⁴ Őrk szó kútfőinkben a XIII. XIV. században kizárólag mindig a kémekre vonatkozott,⁵ aminő kémek Tolnában, Fehérmegyében, a belső vármegyék hadaiban is voltak.

Várőrök. A határőrök mellett ugyancsak korjellemező kritérium a várörkatonaság megjelölése: III. Béla előtt „*ci-*

¹ Erdélyi L.: Tizenkét legkritikusabb kérdés 69—110. l.

² Erdélyi L.: Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 20. l.

³ Erdélyi L.: Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd.

⁴ Erdélyi L.: Magyar tört. I. 57. l.

⁵ Erdélyi L.: Tizenkét legkrit. kérd. 84. l.

vis“,¹ utána „castrensis“ szinte törvényszerűleg.² A vár és népére vonatkozólag: „... nem szabad elfelejtenünk, — amit sok író felejt — hogy minden elnevezés, amit különböző oklevelek, különböző időben használnak, nem jelent egyúttal valami külön fogalmat és osztályzatot is; hogy a szavak értelme időnként változott, nem mindig szabatosan használták azokat“ ... jegyezte meg a kitűnő észrevételt Pauler Gyula, az Árpádkor régebbi neves speciálistája: „A magyar nemzet története 1301-ig“ I. 654. l.-án.³

A várőrök eredetileg mind hadifoglyokból lett szabadok voltak Szt. László II. törv. III. 1. cikk-ben megkülönböztetve a custodes confiniorumtól. Az őrök közé szabadok is telepedtek le s ezek a *szabad civisek* (Kálmán törv.)⁴

A várőr katonaság régibb neve a **miles. Szt. István törvényeiben** 12 adat milest említ s egy adat civist. A

¹ Civisadatok XI. sz.-i törv.-ben és zsinati határozatokban: Szt. Istv. törv.-i a comesek és milesek mellett egyszer említi a civiseket: Admonti-Cod. szövege szerint Szt. Istv. I. t. VIII. c. Závodszy L.: 22., 144. l., Corpus J. I. Szt. Istv. II. VII., Szt. László III. 2. Corpus J. 76. l. Závodszy L.: 173. l., Synodus Strigoniensis Prior 65./1086 körül; Kálmán törv. I. 35. Corpus J.-I. 106. l., Závodszy L.: 187. l., Kálmán I. 38. Corpus J. I. 108. l., Závodszy L.: 189. l., Kálmán I. 39. u. o., Kálmán I. 45. Corpus J. I. 110. l., Závodszy L.: 189. l. A törvényekben és zsinati határozatokban még több olyan adat is van, amelyek bizonyos tekintetben tartalmaznak civis vonatkozást így: Szt. László III 10. Kálmán I. törv. Praefatio 11., stb.

Az 1075. egykorú hiteles *oklevélben* Fejér C. D. I. 429. l.: ... ubi finiuntur partes Cseringradiensium ciuium in villa Zonouk; ... cuius terrae pars ciuibus Zonouk; ... habeat quiuaginta villas ex ciuibus, seu aliis vicinis hominibus; ... quae est iuxta ciuilem viam: ... praeterea sunt ibi sex domus ciuium de Borsu, quorum terra est - - - hos non dedi.

² A civitas, castrum, civis, castrensis korjellemző kifejezések értelmezése alapvető társadalmi állapotok és művelődéstörténeti mozzanatok magyarázója és megértetője. A magyar művelődéstörténelem e korjellemző kritériumok megszólaltatásával szépen érzékelteti a magyar történelem megfelelő korszakainak állapotjait s az abból való átalakulási folyamatot a következő időszakba. Hivatkozással Erdélyi László összes idevonatkozó művelődéstörténelmi feldolgozásaira.

³ Ebből is látható, hogy a Diagnostica Historica meglátásai milyen sokoldalúak s valamennyi alapvető fontosságú. Nagy körültekintéssel készült jelen munka e „meglátások“ kincseshányája mint alap, melyre lehet építeni.

⁴ Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 35., 36., 37. l.

vár milesei a várispánok parancsa alatt állottak ugyanazon értelemben. Szt. László és Kálmán törvénye már csak két-három adattal szól róluk, a többi esetben civisnek nevezik a várkatonát. Feltűnő itt az, hogy amily mértékben fogy a szabados miles neve a történeti írott emlékekből, azon mértékben válik gyakoribbá a várőr jelentésű civis név.

Erdélyi László mutatta ki és tisztázta,¹ hogy a miles jelentése *Szt. István kordban szolgasorban álló elég vagyonos katona*, fegyveres vitéz, ki később közel áll a nemeshez.

Nagy a különbség **Szt. István és Kálmán király** milesei, meg Anonymusnál **III. Bélának** s utódainak milesei, a lovagok közt. Ezért korjellemző. Nálunk ez a társadalmi osztály mindkét fokon idegen eredetű.

E kritérium tudata megóv bennünket a könnyen kísértésbe ejtő téves axiómától,² aminek nagy hasznát veszik historikusaink.

Miles kifejezésnek **III. Béla idejében újabb korjellemző jelentése van.** **III. Béla idejében** az összes miles kizárólag **lovag, equites** jelentésű. Látjuk Anonymusnál, ahol Árpád dux előtt milesek vívnak *tournamentumot*³ csapatos lándzsás küzdelmet. Ez a **III. Béla** kori jelentés lényegesen elűt a **Szt. István** kori miles jelentésétől s innen van a miles korjellemző kritérium.

Civishadrendszert a XII. század végéig tart jellemzően, noha megvan a tatárjárás koráig. Civis = civilis, **III. Béla** kora óta = castrensis osztályt utoljára **IV. Béla** szólitotta hadba a tatárok ellen. Ugyanis civisek közé beálltak szabados telepések is, kik nyolc dénárnyi írtásföldjük felét leszolgálhatták katonáskodással. Így lettek közöttük **szabad civisek**, később külön kinevezéssel **kir. szabad serviensek**, rendes páncélos lovasok, akik mellett a régi várőrök egyrésze a **XIII. században** végképpen elparasztosodott, noha egyes tagjaik továbbra is vitézkedtek és elnyerték a *szabad*, ké-

¹ Erdélyi L.: Tizenkét legkrit. kérd. 42—52. l.: Árpádk. társ.-tört legkrit. kérd. 110—115. l.

² u. o.

³ Tournamentum, lovagi torna különbözik a bajvivástól.

sőbb a *nemes kirdlyi serviens* címet, s a civisek — nagy tömege — inkább csak katonai segédszolgálatokat, békés munkálatokat végeztek, civisekről pedig Kálmán I. 38. törvénye világosan megmondja, hogy eredetileg csak hadi katonai szolgálattal tartoztak, amit ugyanakkor le lehetett szolgálni lovaskövetséggel is I. 36.: „Pro una via exercituali deputetur“.

Az eredeti frank ministerialis miles, ciris osztályban *katonailag kétségtelenül visszafejlődött és elparasztosodott, de akadtak közöttük iparosok, polgárok is sőt mint láttuk serviensek is.*

Mindezen átalakulási folyamatra, az elparasztosodásra kitűnő megvilágosítást adot tErdélyi László vitáirataiban,¹ hol induktív módon igazolt és hozott föl adatokat.²

Az elparasztosodás későbbi klasszikus példája az 1267. évi tihanyi eset, amikor már még maga a tiszti jobbágy osztály sem felelt meg eredeti hívatásának: I. András 1055. évi tihanyi alapítólevelében 20 lovaszt adott a tihanyi apátság egyházának, kik ott jobbágyok lettek. Ezek 1267-ig valami 131 házra szaporodtak s régi ósdi könnyű lovasok vilissimi, a lovagkor páncélosaihoz képest igen hitványak. VI. Béla kir. és Roland nádor 1267-ben személyesen győződtek meg arról, hogy a tihanyi apátságnak „sok és haszontalan jobbágyai“ vannak, kiknek nincs semmi katonai értékük s az uraság földjét mégis szinte ingyen használják. A király ezért kiválasztott közülök 12-t, *kik páncélos lovasok* lettek és kikből továbbra is kiválogatták a tiszteket; a többit lefokozta és

¹ Erdélyi L.: Árpádk. társ-tört. legkrit. kérd. és Tizenkét legkrit. kérd.

² Pl.: Egy 1225. kir. oklevéllel, Wenzel ÁUO XI. 179. l., amely „rustici“-nak mondja a cantrensiseket, egy pohárnok adatot: Knausz: Mon. Ecc. Strigon, I. 194 l. 1209, amely annak megvilágítására szolgál, miképpen alakultak át a civilisek békés polgárokká: Galgóc vár civilisei Hemrik-Imre kir.-tól az esztergomi érseknek ajándékozva néhány évre, kik utóbb önként pohárnokok lettek az érsek csémi pincéjénél.

A katonacsalád idővel inkább megváltotta magát a hadi szolgálatból, mintsem hogy drága lovat, fegyverzetet tartson s magát a lovával élelmezze a korszükséglet követelményei szerint. Pl. a lorica igen drága: 18 márká a VIII. sz.-ban: Fejér CD III. tom. I. vol. 394. 3° 4. l., VI. tom. I. vol. 175.

urasági föld használatáért úrbér fizetésre szorította, noha megengedte nekik, könyörgésükre, hogy nevükben továbbra is tisztességes *jobbágyok* maradhassanak és ne hívják őket *conditio-nariusoknak*.¹

A civis hadrendszer helyébe pedig a *serviensek* léptek lovagkori sajátos *banderiális* hadrendszerben. Ez idő már a *szabad kir. serviensek jellemző kora*, mint „cum nobili apparatu militari“ kiváló lovagi fegyverzettel harcoltak a király zászlója alatt (1217). Az ily kir. harcosok, „exercituali regii“ kötelelesek voltak páncélban, vassisakkal, paizzsal, íjjal, nyíllal, hadi lovon „armis militaribus induti, scilicet loriceis, capellis de ferro, clipeis, lanceis, arcubus et sagittis equos pro exercitu habentes“ megjelenni a királyi hadban. (1252).

A serviensekkel új korszakba érkeztünk. A civis, castrensis önvallomás véget ért. Szerepét más veszi át. II. András kora serviensekkel már lényegesen új korszak bevezetője, noha a civiskor IV. Béla tatárok elleni hadbahívásával (1241.) zárul be véglegesen. Hogy mégsem innen számítjuk a szentkoronás hűbéri lovagkort az természetes, mert hadrendszerünk — szabados szolga várőrökből álló királyi sereg, amelyben Kálmán óta egyre több a páncélos vitéz, lovag hűbéres — 1147-től már halódott — noha II. András koráig fényes hadtettekre volt képes —, mely 1241-ben bukott meg véglegesen.

A magyar művelődéstörténelem már e korjellemező kifejezések megszólaltatásával hiven érzékelteti a magy. keresztény dominiumos kort jellemző néhány állapotot, az abból való átalakulást a következő korhoz : a szentkoronás magy. hűbéri lovagkorhoz, amikor is a civitas és castrum, civis és castrensis stb. jelentésegyezések III. Béla korától és a bukófélben levő királyi hadsereg jelképezik az átmenetet az egyik korból a másikba, noha ez az átmenet ezek által nem fejeződött be teljesen, hanem egyes vonásokban még tovább is tartott. III. Béla kir. után a magyar nemzet gondolkodása sokban megváltozott, új célokat tűzött maga elé, új eszkö-

¹ Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 52. l.

zöket talált ki s jellemző vonásaiban átalakította a társadalmat. Korszükséget volt az újszerű gondolkodás: lovagszellem, mely alól egy művelt nemzet sem vonhatta ki magát.

A továbbiakban megvilágítjuk azokat az elemeket, korjellemző kritériumokat, amelyek a régiek rovására előtérbe helyezkedtek, nevezetesen: a várőrkatonaság elsatnyulása miatt azokat pótló lovagkori páncélos, *servienseket*; a régi kir. hadrendszert felváltó *banderiális* magánhadrendszert, mert az időben korjellemző *civis* = *castrensis* kifejezés használatát a *Szt. Istvánkori miles és lovagkori serviens* kifejezés-használatok közé ékelődik; a kir. hadrendszer *nyomonkövetője pedig a banderialis hadrendszer*. Ezen elemek pedig kapcsolatban vannak egymással, amennyiben amikor az egyik már virágkorát éli, ugyanakkor a másik is jelentkezik, mely még azonban kezdő stádiumban van a másikhoz képest s megerősödésével az előbbit mindinkább kiszorítja: korjellemző kifejezéssé válik.

Korjellemző serviensek.

Oklevéli előfordulásukat vizsgálva azt látjuk, hogy a serviens kifejezést Szt. István kora nem használja hiteles szövegben,¹ de benne van Szt. László I. esztergomi zsinatának (1085 táján) szövegében² „szabados szolgál” jelentéssel. Azon vitézek közé tartozott, akiket Szt. István,³ Szt. László,⁴ és Kálmán⁵ törvényei mint szökevényeket visszaköveteltek, és visszavitettek, ilyeneket más földesurak részére is visszakövetelhetőknek nyilvánítottak, akik pedig nem szabad vitézek, hanem hadifoglyokból lett vitézek, helyhez kötött szolgák voltak.

Az első esztergomi zsinat 69. fejezete „Si quis alterius servum vel servantem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, aut quemlibet de civili populo literas ducuerit seu clericum fecerit absque conscientia et confessione domini sui, ipsum redimat et insuper L pensas persolvat” határozatban világosan meg van különböztetve a servienstől a servus és civilis. A servus rabszolga, szembeállítva a servienssel, ki szintén közel van urához, mert ennek akarata nélkül tőle el nem idegeníthető. „A serviens vagy bárki a civilis népből” rabszolgától különböző kötött osztálybelieket jelentett: szabadosokat, mégpedig „civilis népből való” „várőr” nevű vitézi osztályba tartozókat.

A dominiumos korb an előforduló serviens kifejezés szolgálállapot megjelölője. Ezért korjellemző kifejezés, ami a következő időszakban megint feltűnő.

Erdélyi László tisztázta a kérdést vitairataiban,⁶ ahol

¹ Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 20. l.: „Szt. Istv. országában nem volt... serviens...” cím alatt.

² Závodszy L. forráskiadás 117. l.

³ IV. 21., 23.

⁴ III. 2.

⁵ I. 39.

⁶ Erdélyi L.: Árpádk. társ-tört. legkrit. kérd. és Tizenkét legkrit. kérd.

induktív módon igazolva felhossa az 1137. évi végrendeletet,¹ az 1165 körüli Póznán fia Farkas végrendeletet,² III. Béla 1181. oklevelét, stb. és összehasonlítja Szt. László 1087 és Albős-féle 1237 körüli pannonthalmi birtokösszeírásokat, amelyekből kitűnik, hogy a Szt. László kori birtokösszeírás ministereinek állapota legközelebb áll a háromszáz évvel korábbi Nagy Károly frank király villa törvényében felsorolt ministerialisok, mindenféle szolgáló, szabados-félék állapotához. Később azonban — ugyancsak már a *Karolingkorban*, *ministerialis név tiszték és milesek megjelölésére alakult át*, amely fejlődési fokozatnak megvan a maga megfelelője is. Szt. László-kori ministerialisok a somogyvári apátság adománylevelében *miles* néven vannak említve, melynek a tihanyi alapítólevél *„equites“* lovasai felelnek meg. *A pannonthalmi összeírás ministerialisaiban találjuk meg az átmenetet a sokféle foglalkozású frank ministerialisok és a Karoling kor végén kialakult ministerialis tiszti, katonai osztályok között.*

Ezekből a pannonthalmi miniszterekből lettek a XIII. századi **lovas jobbágysok** de a Szt. László kori miniszterekből ágaztak ki a **lovas szerviensek** is a *XIII. századot jellemző hadrendszer rendes vitézei*.

A lovas szerviensek kinevezésekkel fogytak s megelégedtek falusi foglalkozásukkal, uraságuk részére inkább szálítottak, mint katonáskodtak, míg a *katonai szolgálatot* mindinkább *a lovas szerviensek rovására* megerősödő lovas jobbágysok látták el.

Ebben a szétválásban és átalakulásban végeredményben nem történt más, minthogy a *kétféle szerviensek utánozták a kir. várak mileseit és civiseit*, mert ezen más örök közül is csak a tiszti családok tarthatták meg jobbágy (minister) nevüket, melyekhez tisztség nélkül is ragaszkodtak, mint a katonai hivatáshoz, míg a közönséges falusi civis=civilis családok teljesen elparasztosodtak s megelégedtek a katonai

¹ Bibliotheca Admontensi, Pez Codex Dipl. VI vol. 358. I. Fejér CD. II. 92—94. I.

² Knauz Mon. Eccles. Strigon. I. 188. I.

mellékszolgáltatokkal, várerődépítő munkálatokkal, szállításokkal stb.

Ezen előzmények után lehet megérteni az aranybulla korának servienseit, kik az 1231. évi aranybulla megújítás levezetésében a szabados várjobbágyok után másodiknak következtek említésben. Ők nem elégedvén meg a szabados mivoltukkal követelésekkel léptek föl. Az aranybulla kori serviens kifejezés jelentése lényegesen különbözik a dominium kor serviens jelentésétől. Az aranybulla serviense hűbérállapotból szabad birtokossá lenni akaró páncélos szabad vitézt jelentett, ki hűbéres.

A serviens kifejezés ebben a megvilágításban szép példája egyrészt a keresztyén dominium korát, másrészt a szentkoronds lovagkort jellemző tünetnek.

A jelentésben egymástól merőben különböző két serviens kifejezés között az átmenet legmesszebbre visszamenőleg Kálmántól kezdve történhetett. Könyves Kálmán király I. törvényében *feudum* jelentkezik páncélos lovasokkal, kik zsoldosok vagy legfeljebb szórványosan betelepülő idegen lovagok. Noha e feudális rendszertől az Álmos-ág királyai eltekintettek és visszatértek Szt. István dominium rendszerére, mégis hazánkban Kálmán óta jelentkezik és egyre több a páncélos vitéz, lovag, hűbéres, ki zsold helyett földet kap a királytól, általában a földesúrtól, ki maga is később lesz páncélos vitéz, kezdetben még nem az.

A XIII. század teljesen a servienslázongások jellemző kora. Serviensek tömeges fellépésükkel, — melynek dokumentuma az 1222. pápai bulla — hűbérüket II. Andrással szabad rendelkezésű dominiumnak ismertették el Szt. István törvényei alapján az Aranybullában, mely elsősorban nekik szólt, s mint királyi földet élvező hűbéresek csak a király hadában szolgálhattak fegyverrel. Ugyanakkor II. András visszaadta szabad állapotukat, mert ők magukról — tévesen — azt tartották, hogy egykor szabadok voltak s a királyok és tanácsosaik rossz indulata fosztotta meg őket szabad állapotukból. Az aranybullát azonban András király már

egy negyed év múlva visszavonta.¹ Rájött ugyanis, hogy a két katonaosztály (várjobbágyok, serviensek) teljes fölszabaddításával elhirtelenkedte a dolgot, mert ez a két katonaosztály nem volt teljesen szabad birtokos soha, hanem csak *szabados* és földjeit legfeljebb hűbérül birja. Feltétlenül vissza kellett vonni, mert birtokai elidegenítése *ellenkezett korondzó esküjével*, a Szentkorona örökségeinek épségével. A serviensek a visszavonás miatt bizonyosan tiltakoztak, mert Andrásnak újra ki kellett adni az aranybullát 1231-ben, amikor *kihagyta belőle a lényegét*. El kellett még egy nemzedékornak telni keserű harcokkal, IV. Béla és fia István trónörökös, ifjabb király közt, amikor a serviensek, . . . „*mindazon nemesek, kiket királyi servienseknek mondanak*“ . . . megkapták 1267-ben az aranybulla servienseire vonatkozó szabadságok kivonatát, de úgy, hogy itt már ők *valóságos hűbéresek*. Újabb korjellemző tünet a **serviensek nemessége**. Nincs szabad rendelkezésük s „*lovagok*“ régi „*nemes*“ *címét vették föl*. Mindez nem ment olyan egyszerűen, hanem az aranybulla korából állandó követelődzéssel, kezdetben mindjárt szinte agrár forradalommal. 1249-ben teljes serviens szabaddításra is van példa: Hazai Okmánytár VI. 50. l.

Serviensek nemessége biztos korjegy Kézai krónikájára. Ezek után írhatta Kézai magy. kir. kancelláriai íródeák a serviensekről, hogy . . . idő folytán nemességet nyertek . . . és hogy . . . minden magyar ember nemes . . . Hogyne volna az, mikor ő a servienslázongások kora végén él, amikor már a serviensek sok vívmányt harcoltak ki maguknak. De a vívmányok után való törekvés még az ő korában sem fejeződött be teljesen. Serviensek Kézai korában meg már egyre azon voltak, hogy a *kizárólagos királyi szolgálat alól magukat kivonhassák*. Ez sikerült is mert III. András kir. elismerte, hogy serviensek báróknak is szolgálhatnak fegyverükkel, ami arra az előzményre vall, hogy Kézai korában már nem egy példa volt arra, hogy serviensek kir. csapato-

¹ Aranybulla keletkezésére és első sorsára: Akad. Értek. Tört. XVII. 7. sz. 1899.

kon kívül más urak csapataihoz is tartoztak fegyveres szolgálattal.

Ezt az állapotot rögzítette meg Kézai, mikor azt írja . . . „és a más urakhoz tartozó serviensek, . . . kik uraiktól hűbéreket kaptak . . .“ Tisztára elárulja korát: a magyar szent koronás hűbéri lovagkort. Meglepő, a krónikás milyen jól ismerte saját kora viszonyait s írta le hunn krónikája folytatásában a magyar krónika végén.

Oklevelekben s törvényekben még tovább vizsgálva a serviens kifejezést, azt látjuk, hogy 1342-től kezdődőleg egészen 1470 ig újabb korjellemző tünetet ismerünk fel jelentésében¹

Ebben az időszakban már a serviens, harcos, bárói, nemesi udvari vitézt jelent, ki ura kenyerén él, maga nem gazdálkodik, gabonát szőlőt nem termel, gazdasági portája, kapuja nincs s ép ezért ki van véve a kamara-haszonadó fizetése alól (1342). Ebben a korban már a lovagkori úr udvari népe közé tartozik, amikor már a szolga is kevésbbé jelelt a régi rabot, mint inkább a szegődött házi népet, mely szintén adómentes.

Mátyás kora elején feltűnő, hogy a serviens már **békes foglalkozású** szántó, szabó, általában **iparos**, kinek élelme és ruhája van a nemesek kúriáiban s adómentes, még ha nemes is akad közöttük (1459.)

Az Anjou-kor serviensét Zsigmond korában a „**familiaris**“ váltja föl. Ezzel véget ér a serviensek korjellemző tünete. A familiarisokat Mátyás cseh hadjárata idején a **servitorok** és **factorok** váltják föl.

Serviensek társaságában a lovagkori úr udvari népei között Erdélyi László nyomán összefoglaljuk a korjellemző kifejezéseket¹ a törvények alapján így:

1342—1470 serviens

1342—1492 servus

1397—1495 familiaris

1454—1495 iobagio exercitualis

¹ Erdélyi L.: A magyar lovagkor 47. l.

1467—1523 servitor

1471—1525 factor

A serviens és familiáris kifejezések, jelentéseik alapos tárgyalása mellett behatóan foglalkozik a fentebb felsorolt oklevéli kifejezésekkel és jelentéseikkel Szekfü Gyula Serviensek és familiarisok című munkája. (Budapest, 1912. M. T. Á.)

Itt megtaláljuk, hogy az **egyházi birtokokon élő népességnek a X. század óta állandó összefoglaló neve a familia**, mely elnevezés olyan összefoglaló, egységesítő jellegben mutatkozik, ami nem jelöl külön szabad, szabados, vagy szolga állapotot.

„**Később**, mikor már a hűbériség kezd kialakulni . . . az összefoglaló **familia** név tartalma **specializálódik** s a familiába tartozó egyes, az egyházzal ugyanazon jogviszonyban levő egyénekre ugyanazon elnevezések jönnek divatba.

Ezek az elnevezések két csoportba oszthatók. Az egyikbe olyanok, amelyek egyszerűen azon életmódra, illetőleg kézi foglalkozásra mutatnak rá, mellyel az egyén életét fenntartja, azaz aminek végzésére az egyházzal, mint a birtok tulajdonosával szemben kötelezve van (aratores, vinitores, pistores, stb.) E kifejezések a familiának alacsonyabb, a földhöz és ennek élvezete fejében végzett kézimunkához kötött tagjait jelölik. A másik csoport elnevezései pedig azon egyéneket, kik nem annyira kézimunkára, mint inkább birtokos, az úr közelében, udvarában való személyes, vagy pedig kimondottan katonai lovas¹ szolgálatra voltak kötelezve. Ezek tehát a kézművesekkel, mesteremberekkel szemben a familia előkelőbb, emelkedésre hivatott rétegeinek tekinthetők. Foglalkozásukat nem lehetett oly röviden és világosan körülhatárolni, mint például a szakácsokét vagy harangozókét, ezért elnevezéseik nem oly világosak, és használatukban nagy az ingadozás. Ilyen nevek: serviens, famulus, familiáris, minister, ministeriális, officialis, curialis, clipeus, miles, nobilis, amely nevek tartalma később elhatárolódván, egyesek eltűnnek vagy

¹ A serviens név kialakulására vet világot.

tartalom nélküli, stílusbeli kifejezésekké válnak, kimennek a használatból is, mások viszont, mint a ministeriális és officiális, annál szélesebb körű és pontosabb kifejezést nyernek.“ (U. o. 7., 8. l.)

Ez a munka az egyházi familiával kapcsolatos korszerű elnevezések s jelentései mellett alaposan foglalkozik a királyi, magánfamilia s servientes, oficiales, stb. elnevezésekkel, azok jelentésváltozásaival, úgy a magyar középkor első, mint második felét illetőleg. E tekintetben ide utaljuk az olvasót.

Korjellemző hadsereg s megnevezése.

1146 előtt a magyar hadsereg legnagyobbbrészt szabados szolga várörökből (*cives*) és ugyanily állapotú szabados tiszteikből (*ioubagiones*) állott.

Ezen szentistvános frank eredetű ministeriális hadrendszer megszervezésére vonatkozólag röviden összefoglaljuk az Árpádkor legnagyobb specialistájának Erdélyi Lászlónak művelődés és államtörténeti könyveinek megfelelő részleteit:

A külügyi sikerek alapja az erős hadügy. Gyésza fejedelem felismerve, hogy a kalandozások folytatása a magyarság teljes bukásával járna, — nemzetét, hogy megmentse, a kalandozásokat beszüntette, honfoglaló Árpádtól örökölt frank ministeriális szolga várőreit állásukban megerősítve, újjászervezve, lovasítva megteremtette a fejedelmi (királyi) hadsereget.

Így lett **az új hadrendszer alapja a frank szervezet**, amelyet Nagy Károly hódítása hagyott hátra Pannóniában, hol az hátramaradt nyugati hűbéres fejlődéstől a szélső keleten és a magyar honfoglalásban, a kalandozások alatt sem ment tönkre, sőt szaporodással fejlődött, mint a fejedelmi vár- és curtis- uradalmak, falvak, gazdasági rendjének őrsége.

Árpád ugyanis, mint ahogy azt a germán fejedelmek tették¹ — történeti analógiák: frank Chlodvech, keleti gót Nagy Theoderich V. sz.-ban, langobárd Alboin a VI. sz.-ban, stb. — *lefoglalta magának a korábbi uralkodók birtokait, várait, épületeit és szolgálait Pannonia frank—szláv területén, a többi területet pedig átengedte harcosai szabad foglaldásának.* Az ellenállókat a népek szokásai szeriní leölték, a többit pedig nem háborgatták, hanem továbbra is meghagyták állapotukban. A honfoglalás óta köztük voltak falukban elszórtan székelyek, de más hadifoglyokkal is szaporodtak még

¹ Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 11 l.

később, besenyőkkel, izmaelita kaliz lövérekkel, palóc kunokkal 1091-ig és 1166-tól oláhokkal.

1217 előtt a magyar hadsereg főként **királyi sereg**, amelyben Kálmán óta egyre több a páncélos vitéz, lovag hűbéres, ki zsold helyett földet kap a királytól.

1217 után korjellemző átalakulás történt: A várbirokok eladományozásával a király elvesztette királyi katonaságát s ezt pótolandó a nagybirtokosok állítottak ki megfelelő csapatokat azon kor alapelve szerint: *onus inhaeret fundo* = teher a telket terhelje. Ez az alapelv uralkodott minden feudális államban, amikor még a föld volt a legfőbb jövedelemforrás.

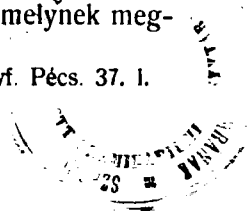
A magyar hadügyre ezen jellemző előzményt tudva tényként állíthatjuk, hogy a **banderiális lovagkori hadrendszer 1217-el kezdődik** hazánkban, mert annak nyomai visszamenőleg 1217-ig találhatók. A magyar keresztes hadjárat urai, vitézei nyugateurópai szokásokkal, intézményekkel megismerkedve — nyugati lovagok társasága révén „világjártukban” — maguk is divatba veszik azokat. Így a banderiumot is, emellett a címerek használatát, bárói címzést. Bandérium pedig külföldön megvolt. A „bandérium” eredetileg a „vexillum” kifejezés jelentésfogalmának megjelölésére: „...az egész középkori latinságban már igen korán volt használatos” — mondja Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája.¹

E magánhadrendszerben az ispánok megyei nemes csapatai mellett uradalmi magánhadak vannak. A feltűnő érdekesség itt az, hogy a király csapatai is mint uradalmi páncélos csapatok foglalnak helyet a többi nagybirtokos magánhadai közt.

A modern magyar történelem, amennyiben a banderiális hadrendszert Anjou-kori újításnak véli:² nem jár helyes úton. Noha bandériumos törvényeink elég későiek: 1397.,³⁰ 1435., stb., bandérium eredete 1217-ben gyökeredzik, melynek meg-

¹ Különlenyomat: Hadtört. Közl. XXXIII. 1936. évf. Pécs. 37. l.

² Felfogásokra tájékoztató: Deér J. id. m. 38. l.

léte 1283 táján oly közönséges tudott dolog s általános jelenség, hogy Kézai magy. kir. kancelláriai íródeák méltán szólhatott róla, mint magyar régiségről. Ő amikor befejezte Szcitia leírását s hozzá akar kezdeni a hunnikiköltözés és Pannóniába való bevándorlás történetében Kr. u. 373 körül *bandériumokat* vitet hunn hadak előtt a besenyők, fehér és fekete hunok földjén át.¹

Az Anjou-kori Márk Képes krónikája s azután a Dubnici Kézai szövegét úgy másolja, hogy a bandériumot először kihagyja, másodszor „*galnerium*“-ra változtatja (szövegromlás).

A második említése a bandériumnak pár lappal később jelentkezik mind a három helyen a sicambriai (Óbudai), fehérmegyei és ausztriai hunn csaták s Ethela személyének, stb. leírása után a fegyverzetismertetésben, hol Kézai a király banériumát azonosítja a paizson levő címeralakkal a koronásfejű turul-madárral. Hogy mennyire nem új jelenség Kézai korában a bandérium, mi sem mutatja jobban, mint maga az a tény, hogy magát a bandérium kifejezést nem körölményeiből ismerjük s ahhoz nem következtetés útján jutunk, mert azt a kifejezést maga Kézai is használta és hagyta fenn krónikájában.

IV. Béla egyik oklevelében megemlékezik azon hiveiről, kik „sub banderie regio comparare parati sunt“.²

Bandérium **korjegý** 1217 től jellemző a lovagkorra mindvégig, noha tény az, hogy banerium, banderi-

¹ Kézai Gesta Hungarorum cap. II., IV. ecl. 62., 88.

² Fejér C. D. IV./II. 524. I

um — mint ahogy láttuk — a XIII. század második felében (meghonosodása 1217-től) jelenik meg emlékeinkben a régebben kizárólagos „**vexillum**” = zászló szóhasználat mellett.¹

¹ Deér J. id. m. 37—58 l. okleveles anyagvizsgálat nem látja a banderializmus gyökerét 1217-ben. A vexillum, banderium kifejezések fogalmi jelentésváltozásainak terminológiai vizsgálata erre az eredményre jut:

vexillum	—	sub vexillo	—	vexillum
=		=		=
zászló		zászló alatt		zászló, zászlóalj
Árpádkorban, utána is.				1397-ben
ennek analógiájára:				először.
banderium	—	sub banderio	—	banderium
=		=		=
zászló		zászló alatt		zászló, zászlóalj
XIII. sz. II. fele.		IV. Béla		1340-ben
Árpádkorban, utána is				először.

Korjellemző társadalmi kifejezések

Az Árpádkorban a társadalmat 1. szabadok és 2. szolgák alkották.

Szt. István kora társadalmának rangsora a : principes, comites, közkatonái, várőrei pedig milites Szt. István politikai intelmeiben a Thúróczy-codex eredeti szövegében. A törvények is az előkelő világiakat a főpapok után *primates, principes, optimates, valentes, divites* kifejezésekkel jelölik, egy helyen pedig a kritikus „nobilior“-ral — földesúr —, mely vagy külföldi hatás, vagy későbbi hazai cím.

Ez a társadalmi rend **IV. Béla korában** kibővítve a következő rangsora mutatja: Principes, **barones**, comites, milites, **nobiles** Szt. István tankönyvének¹ 13. századi betoldású szövege szerint a Corpus Juris Hungariciban.² Itt a princeps és báró, comes a királyi főtiszteket jelenti, a miles és nobilis pedig a lovagokat és a kir. serviensekből lett köznemeseket.

Anonymus könyvében a társadalmi osztályok ama betoldások előtti rangsort tüntetik föl ezekben: **1 dux et sui principes** = dux et sui primates, = dux et sui nobiles sokszor ismétlődő kifejezésekkel emlegetett „neves főemberek“, **2. milites** néven lovagok, közmagyar vitézek, várak jobbágjai, **3. serviensek** ezen szavakkal megnevezve: ... Congregatione facta civium fecit fossatam magnam et castrum fortissimum edificavit de terra ... Zabolsu: de incolis terre ad castrum illud multos ordinaverunt servientes, quinunc civiles vocantur³ ... dimissis ibi militibus sub quodam nobilissimo milite“. ⁴

¹ I. capit 4. cikk

² Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 37. C.; Magy. orsz. társ. XI. sz. törv. 7. l.; Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 167. l.

³ Másutt: ... ad servitium castri Camarun de populo duas partes condonavit ..., de ... populo suo secum ducto duas partes ad servitium prediet castri ... concesserunt, terciam vero partem suis posteris dimiserunt ... 57. c.

⁴ 21. c.

Ezen társadalomtörténeti korjegyek, kritériumok ismerete sok oklevél hitelességét bizonyítják vagy vonják kétségbe.

Ez alapon történő korhatározásoknak klaszikus példája Erdélyi László Anonymus krónikájára vonatkozó időhatározása: Árpádkori társadalmunk történetének legkritikusabb kérdései 167. l-án.

Mint **országos törvényhozó rend a nemesség 1279-ben** tűnik elő *ezen sorrendben: Prelati, barones et nobiles*. — Harmadik helyen a proceres, előkelők is szerepelnek. Ezért hol a főrendekhez, hol a köznemesekhez számítottak.¹ Az országgyűlés 1289-ben „**parlamentum publicum**“.

Nagy Lajos kir. 1351. **törvénye bárók és nemesek universitásának azonosságát hangoztatta**, mivel élesen elkülönültek —, ami historikusaink körében alapul szolgálhatott a bárók és nemesek egyenlőségének és annak a vitatására, hogy Magyarországon csak egyféle nemesség volt.

Nobilis jelentése. Szt. Lászlótól Rogerius tatárjárás-kori Emlékiratáig főtiszt, főember, kiváló nembéli általában, csak 1267. táján kezdi jelenteni a milesnél, lovagnál kisebb rangú servienst, páncélos köznemest. „Nobilium“ szó IV. Béla társadalmi rendjében, az 1584. Corpus Juris forrásában az utolsó' (az Intelmek ezen 4. c. betoldás felsorolásában: principium, *baronum*, comitum, militum, **nobilium**).

A nobilis jelentése eredetileg — pl. Szt. László korában s Anonymusnál — „**kiváló**“ „**nevezetes**“, „de nobili genere“ „kiváló nembéli“, vagy „nemes“ mint nyakas, fejcs, szemes az, aki *feltűnően* vastag nyakú, makacs fejű, éles szemű.³

Szt. István törvényei sehol sem említenek nobilist. A Corpus Juris szövegében Steph. I. prolog — egy helyen —

¹ Erdélyi L.: A magyar lovagkor 37. l.

² Erdélyi L.: Szt. Imre és kora 37. l.; Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 167. l.

³ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 38. l. jegyz.

„nobilior“ szerepel, amely idegen szó átvételnek tűnik¹ „földesúr, senior“ jelentésben.²

Szt. László³ és Kálmán törvényei már többször szólnak róluk, mint gazdagokról, kik képesek megfizetni a nagy vérdíjat, vagy pénzbüntetést.

A XII. évszázadban a magyarországi oklevelek nobiles névvel ispánokat, sőt püspököket is említenek tanúk között. *E században nobilis főurat jelent.*⁴

Erdélyi László kimutatta, hogy a nobilis névvel egyenértékű címek a principes, primates, proceres, regis iobagio, stb.⁵ A század közepe táján nemes cím még mindig nagyon előkelő, noha kezd mind szélesebb körre kiterjedni és lejjebb szállni.⁶ Ezek a nobilisok a régi főemberek elszaporodott és szegényebb leszármazói.

Anonymusnál 1200 körül a nobilisok azonosak a princepssekkel, főemberekkel, a honfoglaló törzsfőnökökkel, a hétmagyerrel, mert „dux et sui principes“, „dux et sui primates“ „dux et sui nobiles“ teljesen azonos módon, sokszor ismétlődő kifejezésekben szerepelnek. Ezeknek a közös magyar neve már akkor „nemes“ vagyis „kiváló nembeli“, „de nobili genere“⁷

Összefoglalásképpen a nobilis korjellemző jelentései a következők: az első században általában **gazdagot**, a második évszázadban **királyi főembert**, a harmadik század vége felé **köznevest** jelentett. T. i. királyi nemes serviens és elszegényedett régi nemes nagyúri leszármazottat.⁸

A nobilis cím a szabadok középső, végül a legalsó páncélos rangosztályára is kiterjedt és súlyodt.⁹ A XIV. sz.

¹ Erdélyi L.: Magy. orsz. társ. XI. sz. törv. 7. l.; Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 92. l.

² Erdélyi L.: Árpádkor 96., 67. l.; Igaz tört. tan. 20. l.

³ Törv.-ben 5-ször, az I. eszterg. zsinat határozataiban 4-szer. Erdélyi L.: Magy. orsz. társ. XI. sz. törv. 7. l. jegyz., 92. l.

⁴ Erdélyi L.: Árpádkori társ.-tört. legkrit. kérd. 93. l.

⁵ u. o.

⁶ u. o. 95. l.

⁷ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 146. l.

⁸ Erdélyi L.: Tizenkét legkrit. kérd. 21. l.

⁹ Erdélyi L.: Árpádk. társ.-tört. legkrit. kérd. 144. l.

elejétől (Aujou-korból) pedig már a páncélos jobbágyoknak is van nobilis címük, mert ezek régi katonatiszt osztályból választódtak ki a földesur bandériumába. Oklevelek „*nemes jobbágyokat*“ 1310 táján kezdenek emlegetni, amely attól kezdve korjellemző s korszerű. „*Jobbagiones nobiles*“ kifejezés van a 100 évvel későbbi 1232 zalai oklevélben¹ is, amely kritérium döntő súllyal nehezedik az oklevél hitelességére.²

E jelentéskritériumok ismerete az Árpádkori társadalom történet helyes megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Szolgák. A szolgák az Árpádkorban. 1 szabadosok, 2. igazi szolgák.

A **szolga** helyhez kötött vagy földesúrhoz kötelezett állapotot jelöl, ki ugyan lehetett szabadoknak parancsoló főtiszt is. A honfoglalástól kezdve szolgákra szükség volt hazánkban, — mint mindenütt, — ahol munkára és katonára sem pénzért sem földért nem lehetett szabad embert kapni. Hazánkban a szolgai helyzet azon mértékben szűnt meg, amilyen mértékben szaporodtak jövevényekkel és szabadításokkal a munkaerők. A szabadítást már Szt. István megkönnyítette, elősegítette, de a dominiumos korban kötelezővé nem rendelhette el.³

A **szabadítás 1. részleges vagy 2. teljes volt.** Részlegesen szabadított ember a **libertus**, (rég magyar szóval **uhug, uhug, ühőgy**) származéka a **libertinus**, (de mást jelent ez a kifejezés Mária Terézia korában, t. i. felvilágosultat!) **elnevezései a: serviens**, ily értelemben az **1086-ban** fordul elő először az I. eszterg. zsin. határozatában, a **servicialis**, (látuk a **lov.-kor** udvari népei közt) **conditionarius 1211-től**, mint majd látjuk. Az ötvenre is felszaporodott szabados szolgáltságok 5 főcsoportra oszlanak az Árpádkorban: 1. tisz-

¹ Wenzel AUO. XI. 249.

² Erdélyi L.: Magy. tört. I. 398. l.

³ Mert gazdasági bajt okozott volna, amikor szabad munkás alig volt.

tek-jobbágyok, 2. vitézek, várőrök, 3. udvari szolgák, 4. őstermelők, 5. kézművesek.¹

Jobbágyok.² Legrégibb nevük a latin „minister“ jelentése *jobbkéznél levő tiszt*, ki rangban az ispán és vitéz közt foglal helyet a XI. sz.-ban. A király ministerei a XII., XIII. sz.-ban **főemberek**, nádor stb. Ezek a **király jobbágyai**. Vannak egyházi, uradalmi jobbágyok is. A várispán segéd tisztjei, a várjobbágy osztály, mely hadifoglyokból eredt, vagyis szabados, Szt. István király jobbágyai és azok fiai szabadok.

Az 1267. tihanyi harcos jobbágyok kiválogatásával kezdődött a „nemes jobbágyok“ kora. Ugyanakkor a nemes servienseké, predialis nemeseké, a kir. köznemeseké, noha a „nemes jobbágy“ leginkább korjellemző a XIV. sz. 10-es, 20-as éveitől,³ amelyeknek későbbi lovagkori korjellemző elnevezése a predialis nemes.“⁴

A jobbágy név az Anjou-kor első felében átszállott az összes szabad és szabados úrbéresekre. Erdélyi A magyar lovagkor 52. lapján lényegében így érzékelteti a fejlődést: A tihanyi apátság jobbágyait 1267-ben IV. Béla kir. 12 kivételével úrbéresekké, conditionarii-vá tette, nagy kérésükre azonban megengedte nekik, hogy a jobbágynevet megtarthassák. A sokféle úrbéres idővel mind fölvette a jobbágy nevet s a szabados jobbágyok közé szabadok is telepedtek s ezeket nevezték „szabadjobbágyok“-nak. Idővel elfeledték és összezavarták ki a szabad, ki nem, amiért el kellett ismerni a jobbágyköltözést, **humanitás miatt** pedig megint egyenlővé tenni a termésrészt (kilencedet 1351.)⁵

Conditionarii, szabados úrbéreseket jelentésben a XIV. sz.-ban **1207-től**, méginkább **1211⁶-tól** kezdett jelentkezni kezdeti stádiumként.⁷ Így mindjárt 1217-ben : veszprémi káp-

¹ Erdélyi L.: Tizenkét legkrit. kérd. 197. l.

² Erdélyi L. tisztázása nyomán.

³⁻⁴ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 44. l.

⁵ Erdélyi L.: A magy. lovagkor 37., 38. l.

⁶ Tihanyi okl.-ben

⁷ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 58., 113 l.; Tört. Szemle 1914. 2. füz. 199. l. jegyz.

talán „Kolon 2“ jelzetű oklevélben, stb., de a conditionariusok gyakori emlegetése csak 1252-nél kezdődik.¹ Az 1267. tihanyi oklevél meggyőző tanúságot tesz arról, mi a conditionarius és hogyan **születik** meg egy új, az „**úrbéres jobbágyság**“ osztálya.²

E korhatározó kritérium Endlicher Leges 392—398. l. III. Bélának tulajdonított oklevelet 1235-re helyezi, szintén erre az időszakra teszi vissza a Szt. László féle bakonybéli levél negyedik részének átírását II. Béla 1135. évi oklevélből és magát az utóbbi oklevél keletkezését is.³ 1283. körül már oly általános jelenség, hogy Kézai Kálmán, sőt Szt. István idejében mer beszélni róla. Ez tévedése.⁴

¹ Pannonhalmi Rendtört. VIII./I. 253. l., jegyz.

² U. o. és Igaz tört. tan. 52. l.; Magy. lovagkor 118. l.; Prakt. magy. tört. 44. l.

³ Pannonhalmi Rendtört. VIII./I. 254. l. jegyz.

⁴ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 26. l.

Egyéb korjegyek.

Házasság felbontása. Korjellemző vonás 1010 és 1086 körül!¹ Házasságot az első magyar zsinat is felbontotta a nős püspököknél a püspökök szent papi hivatásuk miatt, valamint a világiaknál hűtlen elhagyás és házasságtörés miatt: elrendelte, hogy — s ebben görög hatás mutatkozik — püspöktől felesége váljon el, tőle távol éljen.

A házasságfelbontás 1086 után hirtelen megszűnik. A szabolcsi zsinat már nem bontja föl a házasságot.²

Az egyháziak nősülési ügyének, mint vitás kérdésnek tisztázásánál Erdélyi ismerteti³ a XI. sz. zsinatok idevonatkozó rendelkezéseit, mint biztos korjegyeket. Az 1092 évi. szabolcsi zsinat megengedi, hogy felszentelt pap (diákkorában kötött!) házasságát megtarthassa addig, amíg a pápát ebben az ügyben megkérdezik, de a II. eszterg. zsinat szerint már: nős pap nem szolgálhat oltárnak.

Törvényeinkben nincs szó papok nősüléséről, csakis nős papokról, akik még diákkorukban kötöttek házasságot, de felszentelt papok házasságát Szt. László nemcsak a második, de az első esetben sem engedte meg.

Sok mindenről meggyőz bennünket a fenti kritérium ismerete XI. sz.-i állapotainkra vonatkozóan.

Göncil hidja. Ez az elnevezés a mai Lajta-Brucknál 1146 után keletkezett, amikor Göncil kém II. Gyésza király 1146. évi lajtai csatája előtt átlópódozott a Lajtán az osztrák-bajor lovagok táborába és híreivel nagyon elősegítette az ifjú magyar király és Bélus nádor diadalát. Göncil kém neve és szereplése megvan a magyar krónikákban is ugyanott lajtai csata elbeszélésénél. .

E kritérium Anonymus krónikájában azt bizonyítja, hogy el kellett telni legalább félszázadnak 1146-tól ahhoz, hogy

¹ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 20. l.; Igaz tört. tan. 73. l.

² Prakt. magy. tört. u. o.

³ U. o.

— miközben Göncil hid közfogalommal vált — e hid eredetét elfeledve azt higgyék, hogy az már a honfoglalás idején is megvolt.¹

Ezt legkorábban csak III. Béla idejében gondolhatták, tanúi rá Anonymus.

Feudum, hűbértok földadomány katonai zsold helyett. A feudalizmus külföldi eredetű intézményt **Kálmán hozta be** hazánkba (törvényei). Érvényben tartotta Szt. István törvényét a dominiumról (Corpus 7. 1. 7., II. 5., 6., 35.) az ő adományaira, a régebbi foglaltsokra s az új szerzeményekre, de az első király utódainak adományait hűbéreknek tekintette, amelyek csak fiúra és férfi édes testvérre szállhattak át, ezek nem létében a kir. fiscusra.²

Feudalis intézménytől azonban az Álmos-ág királyai eltekintettek és továbbra is érvényben tartották Szt. István törvényeit a szabad rendelkezésre vonatkozólag. **Dominiumos kor 1205-ig korjellemző.**

A feudális intézmény hazánkban névadó jellegzetességgel érvényesül a **szentkoronás hűbéri lovagkorban**³ 1205—1526-ig és tovább.

Királyaink székhelye: Sinka István értekezése⁴ bizonyítja, hogy Árpádházi királyaink rendes székhelye **III. Béla**ig kizárólag **Esztergom**. III. Béla fiai kezdik otthagyni Esztergomot és Budára költöznek. A költözés 1241-ben fejeződött be teljesen, amikor a tatár betörés Esztergomot elpusztította és IV. Béla **Budát** honvédelmi célokból megerősítve királyi székhellyé tette.⁵

E költözködés idejében tűnik elő és jön előtérbe **Csepel-sziget**, mint kedves királyi és királynéi üdülőhely, vadászatra és nyaralásra kitűnően alkalmas terület⁶ mely aztán **kedvelt szórakozó hely** lett.

¹ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyz. 6. l.

² Erdélyi L.: Igaz tört. tan. 37. l., Prakt. magy. tört. 28. l.;

³ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 34. l.; Igaz tört. tan. 3., 4. l.; Magy. tört. I. 105. l.; Magy. lovagkor 5. l.; stb.

⁴ „Magyarország Árpád-kori fő és székvárosa Esztergom“ Szeged 1936.

⁵ U. o. 52. l.

⁶ Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyzője 8., 9., 10., 1.

Csepel sziget előtérbejövése Anonymus Gesta Hungarorum-jában korjellemző kritérium, biztos korjegy, annál inkább, mert Anonymus honfoglaló hősei körében Esztergomról, Székesfehérvárnál egyáltalán nem szól, de annál többet Csepel szigetről és Etzelburgról, Attila civitásról.

A valóság ennek következtében az, hogy III. Béla és Hemrik — Imre királytól Csepel lett a nyaraló székhely, Buda pedig a téli főváros s ha ez így volt III. Béla előtt akkor vajjon nem korhatározó Anonymus krónikájában a Csepel sziget és annak előtérbe helyezése?

* * *

András-Endre névhasználat. Erdélyi László mutatta ki,¹ hogy a magyar királyok közt csupán Andrások voltak, nem pedig Endrék. Az Árpádkirályok oklevelei mind a két nevet használták, melyeknek eredete azonos. Szláv alak a bibliai Andreas apostol nevéből az Ondrej, magyar ajkon Andre, Endre. **Még II. András** kir. egyik oklevele élesen **különbséget tesz** András és Endre között. Az oklevelek és krónikák (Anonymus, Kézai) **a magyar királyokat „Andreas”-oknak** nevezték.

Az Endre név Kézai krónikájában elvétele a kivonatoló, vagy másoló hibájából került bele. 1300 után az Anjou-kor kezdte e neveket fölcserélni, melyet egy országbírói ítéletlevél is igazol.²

E névkritérium korhűsége tanít a magyar királyok elnevezésénél, úgy mint Anjou I. Károly,³ = Carlo Umberto névhasználat „Róbert Károly” helyett.

* * *

---

¹ Igaz tört. tan. 27., 28. 1 : Prakt. magy. tört. 23. 1.

² U. o.

³ M. Florianus Fontes III. 111. s az egykorú Villani és Budai-krónikában.

Párbaj (duellum) mint istenítélet az első Aranybullában (1222) tűnik elő legkorábban a magyar törvényhozásban. Párbajnak ott volt helye, ahol nem volt bizonyíték, írás, vagy tanú. Mátyás király utóbb nagyon elítélte, mert sok csalásra, megvesztegetésre adott alkalmat, amikor ily ítélet már másutt idejét múlta. Úgy az ő, mint II. Ulászló törvényei csak a király lovagi kúriája előtt engedélyezik.¹

A párbaj lovagkori istenítélet, amely 1222-ben már mint rendes szokásban levő intézmény tűnik elő.² Külföldön régebb és általánosabb.

Lovagkorban tűnik elő a „**pugil**“ hivatásos bajvívó is, egyháziak, nők, kiskorúak, öregek fogadott helyettese.

A XVI. század óta a párbaj megszűnt jogintézmény lenni, csak a magánbecsület számára tartották fenn gyöngé védelmül.³ Ma is megvan.

„Pugil“ hátrányosan horhatározó korjeggy Szent István 1024. évi zalavári oklevelében, mely igazán Nagy Lajos király alatt készült.

* * *

Allodium, nevű gazdasági udvarok, majorok emlegetése az Anjouk-kora előtt hitelesen alig fordul elő hazai okleveleinkben. Allodium az **Anjou-kor előtt** más értelem kifejezésére szolgált úgy külföldön mint hazánkban és szabadrendelkezésű szállásbirtokot jelölt, beneficiummal, feudummal ellentétben.

Ezért korhatározó kifejezés. Az Anjou-korba beleillhet a Kézai krónika I. bővítője által említett demesi kir. „allodium“ az összetört trónszékkal (solium)⁴ vagy „Cinkota allodium“ a mogyoródi csata leírásában,⁵ de Szent István és Salamon—Géza korába semmi esetre sem ilyen értelemben.

¹ Erdélyi L.: A magyar lovagkor 148. l.: Magy. tört. I. 193. l.

² Pannonhalmi Rendtört. VII. 486. l.

³ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 193. l.

⁴ Erdélyi L.: Krón. atyja Kézai. 36. l.

⁵ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 82. l.

Allodium kritériumok krónikáink atyját: Kézait igazolják és tisztázzák.¹

* * *

Báni dénárok verése IV. Béla alatt 1255-től kezdődik² és Kézai korára korjellemző, mégis Kézai ezen korabeli újítást nagy anachronizmussal kétszáz évvel korábbra vetíti vissza.³

Általában kipróbált tény a krónikásoknál, hogy saját koruk viszonyain keresztül szemlélődnek.⁴ Mindezt historikusnak szükséges tudni, mely a krónikák közös forrására ad megállapítást.

* * *

Homagium kritérium. Az Anjou-korban is ritka szó és kései hazai okleveleinkben és törvényekben, melyet Kézai már Attila udvari ünnepélyén használ.⁵ Emberdíj, vérdíj, fej-, orr-, fülváltság *Szent Istvánnál is megvolt*, de „homagium“ néven az Anjou-kor utántól szerepel jellemzően. Homagium oly testi büntetést jelentett, mely anyagiakkal megváltható volt. Albert magyar király idejében a világi is egyházi ellenében csak homagiunáig büntethető,⁶ mert az egyháziember javadalma az egyház vagyona, az neki nem tulajdona, ezt világra átruházni nem lehet, tehát az egyházi személy csak testileg büntethető s ennek váltságában, a homagiumban. Ezért a világi urak és nemesek sem akartak egyházi személlyel szemben vagyonukból veszíteni s nagy világi vagyont egyháziaknak átengedni. II. Ulászló a homagium fokait törvényekben állapította meg, melyről az 1495. 19. t. c. és 1514. 38. t. c. rendelkezik.⁷

¹ I. I. sz. jegyz.

² Ilyet veretett a zágrábi pénzverő: Erdélyi L.: Prakt. magy tört. 32. l.

³ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 75. l.; Hóman B.: Magy. pénztört. 329. l.

⁴ Kitűnő példa erre mindjárt Anonymus lásd. Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyz. 9—10. l.; Magy. tört. I. 125. l.

⁵ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 11. l. és jegyz.

⁶ Erdélyi L.: Prakt. magy. tört. 67. l.

⁷ Erdélyi L.: A magy. lov.-kor 138. l.; Magy. tört. I. 438. l.

A **Rector** kifejezés kezdete a **XIII. századra** korhatározó, amely nem régebbi Anonymus koránál, de Anjou-kori is lehet.¹

Rectorválasztás a XIII. sz.-ban külföldön főleg olasz, dalmata, francia város-köztársaságokban és egyetemeken volt jellemzően szokásban. Innen került a rector kifejezés a magyar oklevelekbe és krónikákba.² Az írójuk kora külföldi viszonyainak meglepő pontos ismeretét tanúsítják a magyar krónikák. **Anonymusnál** még a **főemberek választanak országrektorokat**, **Kézainál** már a **nép szava** a döntő.³

Erdélyi László e megfelelő krónikarészek szerkesztési ideje tekintetében *körülmönbségre utal*,⁴ melyet a társadalom fejlődéssel kapcsolatban magyaráz. „*Rektor*“ *kritérium biztos korjegy*.

„**Capitaneus**“, „**Communitas**“ kifejezések ugyancsak **korhatározók Kézai korára**. Ezeket Anonymus korántsem ismeri úgy, mint Kézai. Anonymus „**ductor exercitus**“-t (hadvezér) a **primások** közös tanácskozásával (**communi consilio**) képzel el. Kézai már jobban és *külön* ismerte a dalmata városok *communitásait* és *kapitányait* meg a külföldi egyetemek szervezeteit.⁵ A „Kapitány“ szintén olyan nyilvánvaló időjegy, mint a kapitányok és rektorok ítéleteit felülbíráló és tévedéseit letevással büntető „**Communitas**“ kifejezés.⁶ Kézai ugyanis a serviens lázongások kora végén él; amikor már azok sok vívmányt harcoltak ki maguknak, s joggal írhatta Kézai, hogy korábban minden magyar ember nemes; ezért beszél Ő „nemesek communitása“-ról.⁷

Az óbudai bővítő korában „**universa multitudo**“ s az „**universitas nobilium**“ 1351-ben **ugyanazt fejezi ki**, mint Kézainál a „**nemesek communitása**“.⁸

¹ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 37. l.

² U. o. 10. l.

³ U. o. 9. l.

⁴ U. o.

⁵ Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai 9., 10. l.

⁶ U. o.

⁷ U. o. 25. l.

⁸ Erdélyi L.: Magy. tört. I. 89. l.

Korjegyek századok szerint.¹

1. In nomine Domini nostri Jesu Christi 742—801.
2. In nomine Patris et Spritus Sancti 801—815.
3. In nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi 815—819. és 826—832.
4. In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni 840—856.
5. Szandáلكiváltság apátoknak 970-től
6. Mitra { érsekeknek 1049-től
7.   { apátoknak 1088-tól
8. Vár s megyerendszer (Pannóniában is) Nagy Károlytól
9. Ministerialis várőrkatonaság (Pannoniában is) Nagy Károlytól

Hazai emlékeinkben. XI. sz.

1. Magyar keresztyén dominium kor 1000—1205.
2. Szandáلكiváltság 1000 körül.
3. Nullius kiváltság 1000 körül.
4. Úti-sátor-kápolna 1000 körül.
5. Domnus, donus (okl.-i. rövid.) földi úr, „dominus“ égi úr XI. sz.
6. Venerabilis N. abbas (apát cím) Szt. Istv.-tól.
7. Abbas (pusztán — apát cím) Szt. Istv. után-tól.
8. Clericus egyházi diák Szt. Istv.-tól
9. Scriptor = sigillator = kir. jegyző, stb. kir. udv. iroda egyházi feje Szt. Istv.-tól III. Béláig.
10. Dei gratia illustri regi Hungarie kir. cím 1351-ig.
11. Regnicole országgyűlésen országlakosok 1536-ig.
12. Civitas = kerítés, várfal, vár Szt. Istv.-tól 1160-ig.
13. Cives = custodes civitatum, várőrkatonák Szt. Istv.-tól kb. III. Béláig.
14. Királyi civis hadrendszer 1000—1217 ig.
15. Esztergom királyi székhely (kizárólag) 1000-tól III. Béláig.

---

¹ Mindenütt merev határokat felállítani nem lehet.

16. Princeps, comites, milites (társadalmi rangsor) Szt. Ist. korában.
17. Primates, principes, optimates, valentes, divites egyháziak után következő előkelő világiak megnevezései Szt. Istv. korában.
18. Milites szolgasorban álló vagyonos vitézek, fegyveres katonák Szt. Istv. korában.
19. Servi: veri servi, empticii, mancipia (foglyok), liberti (szabadosok) ált. Árpádkorban.
20. Libertus = uhég, uhug, ühöggy ált. Árpádkorban.
21. Libertinus, libertus leszármazottja Árpádkorban.
22. Házasság felbontása 1010 – 1086. körül.
23. Familia összefoglaló neve pl. az egyházi birtokokon élő népességnek ált. dominium korban.
24. Erdélyi tribunus vajdaság Szt. Istv.-tól.
25. Andrások kizárólag, nem pedig Endrék a magyar királyok közt 1046-tól.
26. Kyrieleis(on) csatakiáltásból később Cherles, Kerlés, Cherlem, Cherhelem, Cserhalom Salamon korától.
27. 45 várispánság 1074.
28. Rex iunior 1057-től.
29. Nobilis = gazdag ember (általában) XI. sz.
30. Infula = főpapi hivatal és casula 1086. körül.
31. Custodes confiniorum, várszolga határőrkatona 1086-tól 1272-ig.
32. Serviens szabados szolga 1086-ban
33. Minister (jobbágy legrégibb neve, ispán és vitéz közötti rang) XI. sz.
34. Izmaelita, székely, kun – palóc mind hadifogoly. 1083 – 91. XII. sz.
1. Feudum jelentkezése Kálmán korában.
2. Szabad civisek Kálmán korától
3. Városi autonomia (első: Trau) Kálmán korában
4. Nobilis = kir. főember (általában) XII. sz.-ban
5. Infula = mitra XII. sz.-ból
6. Exemptio törekvés (apátságoknak) XII., XIII. sz.-ban

7. Kir. minister = kir. jobbágy, főember: nádor stb.
XII., XIII. sz.-ban
8. In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis
1142—1259-ig
9. Comes curialis királyi regis udvarispán, Comes palatii
helyettese 1146-tól
10. Göncil kém híres szereplése 1146-ban
11. Göncil híd 1146-ból
12. Magyar lovaghad 1146-ban
13. 72 várispánság 1146—52 körül
14. Oláhok telepések 1150 körülől
15. In nomine Saecte et Individuae Trinitatis 1150—1201.
16. Dictus adatok kezdeti gyér előfordulása k. b. 1153-tól
17. Notum sit oklevél formul „ „ k. b. 1153-tól
18. Castrum = vár 1160-tól
19. Kalocsai püspök rendes érsek (nem címzetes) k. b. 1172-től.
20. Mitra)
21. Gyűrű) főpapi jelvények törvényes elnyerése 1175-től.
22. Pásztorbot)
23. Kancelláriai újítás oklevelek kancellárt neveznek meg,
mint kir. udv. fejét, fő tanút — ki egyházi, III. Béla korától.
24. In perpetuum (okl. kif.) kancelláriai újítás III. Béla korától.
25. Civitas = váras, város III. Béla korától.
26. Castrensis = civis = várőrkatoná III. Béla korától
27. Szentkorona nagyobb kultusza III. Béla korától
28. Első ismert curialis comes castri 1193-ban
29. Királynéi udvarispán 1198-ban.
30. Dux et sui principes (stb.), milites és serviensek (társad.
rend.) III. Béla, Imre korában
31. Principes = nobiles, honfoglaló törzsfőnökök és ispánok
címe 1200 körül
32. Miles = lovag, equites III. Béla korában
33. Tornamentum III. Béla korában
34. Esztergom, s Buda a kir. székhely költözködés idején
III. Bélától 1241-ig

35. Buda inkább a téli főváros, mint Esztergom III. Bélától 1241-ig
36. Rex iunior ismét felújítva divatos 1182—1247-ig
37. Kun—bolgar— oláh szövetség 1200 körül
38. Bolgár *herceg* és görög császár viszonya 1200 körül
39. Elintézett ügyek írásba vétele III. Bélától
40. Csepel sziget mint kir. és kir.-néi nyaralóhely jellemző előtérbejövése III. Bélától 1241-ig

XIII. sz.

1. Szentkoronás feudális magyar lovagkor 1205—1526.
2. Rector 1200 tájától
3. Szentkoronatan, új koronázási eskü 1205 től
4. Ductor exercitus választás primások communi consilio 1200 körül
5. Országrectorválasztás = főemberek által 1200 körül
6. De genere N. lovagnemzetség megnevezés 1200 tájától
7. Principes = primates = nobiles 1200 körül
8. Serviens lázongások XIII. sz.-ban
9. Conditionarius szabados úrbéres 1207-től
10. Speculator (maga a kifejezés) 1213-tól
11. Lovagcímek 1217-től
12. Báró 1217-től
13. Banderium = zászló és zászlóalj (vexillum 1217 előtt kizárólag) 1217-től
14. Banderialis magánhadrendszer 1217-től
15. A kir. tárnok, — pohárnok, — lovász, — tálnok mester 1213-23 tájától
16. Kir. aludvarbíró 1221-től
17. Familia jelntése specializálódik XIII. sz.-ban.
18. Dictus adatok jellemző előfordulása 1221-től.
19. Aranybulla uradalmi jellegű kiváltságlevél (nem pedig a nemesi alkotmány alapja) 1222—1351.
20. Duellum (maga a kifejezés), lovagkori istenítélet jogintézmény 1222-től XII. sz.-ig.
21. Serviens = hűbér-állapotból szabad birtokossá lenni akaró páncélos szabad vitéz 1222-ben.

- 22. Kir. udvarispán = iudex curie regis, udvarbíró 1224-től
- 23. A kir. udvarbíró {
  - kápolnája 1234-től
  - kancellária 1263-tól
  - főjegyzője (ítélőmestere) 1274-től
  - jegyzője 1295.
- 24. Baronatus maiores (3 főbáró: tárnokmester, nádor, kir. udvarbíró) 1237-től
- 25. Civis hadrendszer végleges bukása 1241-ben
- 26. Buda állandó kir. székhely 1241-től
- 27. Őr (kifejezés) 1251-ből
- 28. Iudex nobilium (szolgabíró) 1254-től
- 29. Excellentissimus (kir. cím.) 1255-től
- 30. Báni dénárok verése 1255-től
- 31. Előzetes írásos kérvényezés IV. Béla korában
- 32. Városi, megyei, földesúri autonómiák IV. Béla korában
- 33. Királynéi udvarbíró 1260-tól
- 34. Pugil hivatásos bajvívó általában — lovagkorban
- 35. Lovas, harcos jobbágyságok 1267-től
- 36. Lovas serviesek 1267-től
- 37. Nemes serviens, predialis nemes, kir. köznemes IV. Béla korától
- 38. Serviensek tömeges nemességnyerése 1267-ben
- 39. Principes, barones, comites, nobiles, (társadalmi rangsor) IV. Béla korában
- 40. Principes, báró, comes = kir. főtisztok IV. Béla korában
- 41. Milites = lovagok IV. Béla idejében
- 42. Nobilis, köznemes (általában a XIII. században) főképpen IV. Bélától
- 43. Egyháziak örökös várispán címe 1270-től
- 44. Speculator = kém, (várszolga, határőr) 1272-től
- 45. Religiosus vir *frater* abbas (apátcím) 1275 tájától
- 46. Religiosus (apátcím, pusztán) IV. László korától
- 47. Frater abbas (apát cím) 1279-től
- 48. Prelati, barones et nobiles (törv. hozó rendek) 1278-tól
- 49. Literatus világi diák (főképpen Anjoukorban) 1283-tól
- 50. Homagium váltságdíj neve 1283-tól

51. A nép szava döntő
 52. Capitaneus
 53. Communitas
 54. Nemesek communitasa
 55. Parlamentum publicum 1289-től

} 1283 táján

XIV sz.

1. Nobilis a páncélos jobbágy 1310 tájától
 2. Thesaurarius I. Károlytól
 3. Őr = kém XIV. XV. sz.
 4. Serviens
 5. Servus
 6. Familiaris

} lovagkori nemes úr udvari népe a törvé-
nyekben

Serviens = harcos udvari vitéz 1397—1492

Servus = nem a régi rab, mint inkább a szegődött ház
nép XIV. sz.

Familiaris = udvari vitéz XIV. sz.

7. Jobbágy = összes szabad és szabados úrbéres Anjou-
kortól
 8. András = Endre Anjou kortól
 9. Prudens et circumspectus (városi polgárok címe) Anjou-
korban
 10. Providus et discretus Anjou-korban
 11. Allodium = gazdasági udvar, major Anjou-korban
 12. Index servientium 1332-ben
 13. Magnificus (kései szó, de megvan) Anjou korban
 14. Inclitus augustus (kir. címe) Anjou kör közepétől
 15. Atlamos féle tatárbetörés Erdélybe 1346 körül
 16. Galnerium = banerium, banderium (szövegromlás
1347-ben
 17. Aranybulla törvénybeiktatása, a nemesi alkotmány alapja
1351-től
 18. Carlo Umberto = Anjou I. Károly (nem pedig Róbert
Károly!) Anjou-korban
 19. Úrbéregyenlősítés 1351-től
 20. Bárók és nemesek universitása, azonossága hangoztatása
1351-ben

21. Excellentissimo domino suo (kir. cím Árpádkor végétől 1321-ig)
  22. Serenissimo principi domino (kir. cím.) 1351-től
  23. Dei gratia inclito regi Hungarie 1351-től
  24. Frater (pöspök cím törvényekben) 1351-től
- XV. sz.
1. Credibilis (hiteles helyek jelzője) 1404-től
  2. Supremus cancellarius 1405-től
  3. Fidedignitas (hiteles helyek jelzője) 1435-től
  4. Alkotmányőr, a nádor 1439-től
  5. Jobagio exercitualis } lovagkori nemes   1454 – 1495
  6. Servitor   } úr udvari népe   1467 – 1523
  7. Factor   } törvényekben   1471 – 1525
  8. Prelati, barones, nobiles, *civitatenes* (országrendek) 1445-től
  9. Titkos kancellár 1463 tájától
  10. Illustrissimus (méltóságos herceg) 1480 körül
  11. Spectabilis 1486-tól
  12. Spectabiles et magnifici (bárok címe) 1486-tól
  13. Reverendissimus (püspökcím törvényekben) 1495-től

Vizsgáldódsunk során felmerült néhány 1526 utáni korjegy :

1. Status et ordines (karok és rendek országgyűlésen) 1536-tól
2. Alispánválasztás, megyei 1548-tól
3. Kir. udvarbíró = országbíró 1562 tájától
4. Párbaj nem jogintézmény XVI. sz-tól
5. Városiak országrendisége 1608-tól
6. Comes supremus 1613-tól

Befejezés.

A magyar történetírás újabb szempontokat nyert. Ez új szempontok igazolt ismeretrendszerének tudomásulvételére történt ezúttal első kísérlet. Szerző meggyőződése, hogy a történetírás ezen alapokon továbbfejlődve, jelentős lépéssel közeledik célja: igaz, jó és szép megvalósításához, röviden a tökéletesség eléréséhez.

Irodalom.

- 1 Wenzel G.: Codex novus Arpadianus, Pest 1860
- 2 Corpus Juris Hungarici 1000 –1526-ig, Bpest Franklin-T.
- 3 Marczali Henrik: Enchiridion fontium Historiae Hungarorum, Budapest 1901.
- 4 Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae, Buda 1829
- 5 Szentpétery J.: Magyar oklevéltan, Budapest, 1930
- 6 Codex dipl. patrius, Budapest, 1865—1891
- 7 Závodszy L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, Budapest 1904. Szent István Társ.
- 8 Fejérpataky—Áldásy: Pápai oklevelek, Budapest 1926
- 9 Dr. Szentpétery I.: Oklevéltani Naptár MTA 1912
- 10 Braun Jos S. J.: Die pontificalen Gewänder des Abendlandes nach ihrer geschichtlichen Entwicklung Ergänzungshefte zu den „Sitmmen aus Maria-Laach“ 73. füz Freiburg im Breisgau 1898.
- 11 A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Bpest 1932
- 12 Szentpétery I.: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Bpest 1923. MTA
- 13 Bőhm János: A Mitra, Eger 1905
- 14 Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, Temesvár 1891—92
- 15 Dr. Zsámbéky L.: Magyar Művelődéstörténeti Kis-lexikon, Szeged, 1932
- 16 Karácsonyi J.: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei, Budapest 1887
- 17 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, Bpest 1893 MTA
- 18 Századok 1879. 1901. évf.
- 19 Sinka István: Magyarország Árpádkori fő- és székvárosa Esztergom, Szeged 1936
- 20 Czinár Maurus: Index alphabeticus codicis diplomatici

Hungariae per Georgium Fejér editi . . . Concinnavit,
Pest 1866

- 21 Magyar Nyelv 1908. évf.
- 22 Történeti Szemle 1913, 1914. évf.
- 23 Pannonhalmi Szemle 1932. évf.
- 24 Erdélyi Naptár 1921. évf.
- 25 Akadémiai Értesítő 1922. évf.
- 26 Új Élet, Szeged 1922. évf.
- 27 Hóman—Szekfű: Magyar történet. Kir. magy. egyet.-ny.
- 28 Dr. Erdélyi L.: A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend
Története, Bpest 1902-től I., VII., VIII. köt.
- 29 Szekfű Gy.: Serviensek és familiarusok, Bpest 1912
- 30 Dr. Erdélyi L.: A tizenkét legkritikusabb kérdés,
Kolozsvár 1917
- 31 Dr. Erdélyi L.: A magyar lovagkor nemzetségei, Buda-
pest 1932
- 32 Dr. Erdélyi L.: Szent Imre élete és kora, Szeged, 1930
- 33 Dr. Erdélyi L.: A tihanyi apátság kritikus oklevelei Bu-
dapest, 1906
- 34 Dr. Erdélyi L.: Az egyházi vagyon eredete Magyarorszá-
gon, Bpest 1913
- 35 Dr. Erdélyi L.: Praktikus magyar történelem, Szeged
1931
- 36 Dr. Erdélyi L.: Magyar lovagkor, Bpest 1932
- 37 Dr. Erdélyi L.: Krónikáink atyja Kézai, Szeged, 1933
- 38 Dr. Erdélyi L.: Magyar történelem, Athenaeum 1936
- 39 Dr. Erdélyi L.: Magyarország társadalma XI. századi
törvényeiben, Budapest 1907
- 40 Dr. Erdélyi L.: Anonymus III. Béla jegyzője, Szeged
1933
- 41 Dr. Erdélyi L.: Árpádkor, Bpest 1922
- 42 Dr. Erdélyi L.: Magyar művelődés történet II., Kolozsvár
1918
- 43 Dr. Erdélyi L.: A magyar történelem új rendszerben,
Bpest 1931

- 44 Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig 1900—1901 Budapest
- 45 Endlicher S. L.: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli 1849
- 46 Akadémiai Értekezések a Történelmi Tudomány köréből 1899
- 47 Horvát Á.: Bevezetés a magyar oklevéltanba, Budapest 1880
- 48 Horvát Á.: A diplomatikai írástan alapvonalai, Budapest 1883
- 49 Horvát Á.: A diplomatikai kortan alapvonalai, Budapest 1884
- 50 Knauz N.: Kortan hazai történelmünkhöz alkalmazva Budapest 1876
- 51 Knauz F.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, Esztergom 1874—1924
- 52 Deér J.: Zsigmond király honvédelmi politikája, Pécs 1936. Különlenyomat A Had. Tört. Közl. XXXIII. évf.
- 53 Anonymus: *Gesta Hungarorum*
- 54 Kézai: *Gesta Hungarorum*. M. Flórian.
- 55 *Nonumenta Germaniae Historica Diplomataria*, I. tom.
- 56 Hóman B.: Magyar Pénztörténet 1000—1325, Budapest 1916
57. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Tört. Szemle. 1914—15. Különlenyomat 170 l.

*

Felsorolt munkákban — utalásoknál — megtaláljuk a hivatkozásokat más szerzők idevonatkozó munkáira is.

Életrajz.

Nagykőrösön születtem 1912. szeptember 1-én. A középiskolai tanulmányaimat a nagykőrösi ref. „Arany János” gimnáziumban végeztem és itt is tettem érettségi vizsgálatot 1931. június hóban. Ugyanezen év szeptemberében tanterv-különbözeti vizsgát tettem a nagykőrösi „Dunamelléki Ref. Tanítóképző Intézet”-ben és 1932-ben Imre Sándor vizsgáló elnök úr előtt el. népiskolai tanítói, Bleszkányi Lajos alezre-des úr előtt leventeoktatói képesítést nyertem, 1932. szept.-ben a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti-Nyelvi és Történettudományi Karára íratkoztam be elsősor-ban történelmi (művelődéstörténelmi) tanulmányok céljából.

Egyetemi tanulmányaimat 1932—36. években végeztem.

Tartalomjegyzék.

Diagnostica Historica	3	l.
1. Korjellemző oklevélbevezető szövegek	7	"
2. " címzések	11	"
3. " jelvények, kiváltságok	20	"
4. " nemzetségek	24	"
5. " vármegnevezések	26	"
6. " őrmegnevezések	35	"
7. " serviensek	41	"
8. " hadsereg s megnevezése	48	"
9. " társadalmi kifejezések	52	"
10. Egyéb korjegyek	58	"
11. Korjegyek századok szerint	64	"
12. Befejezés	71	"
13. Irodalom	72	"

Értelemzavaró sajtóhibák.

3. lap	5. sor :	rekonstruó	helyett :	rekonstruáló
6. "	10. "	értelmezésére	"	értelmezése
6. "	32. "	utánunk	"	utánuk
8. "	6. "	nyomás	"	nyomát
9. "	9. jegyzet :	M. o.	"	U. o.
16. "	2. "	W. o.	"	U. o.
10. "	„Domnus kritérium“ fejezet a 11. lap : „Diákok címezése“ fejezete elé			
10. lap	15. sor :	Domnus	helyett :	Dominus
11. "	2. jegyzet :	Kérai	"	Kézai
11. "	15. sor :	1231-ra	"	1283-ra
12. "	2. jegyzet :	lovagkórok	"	lovagkor
12. "	4. "	Kérai	"	Kézai
12. "	23. sor :	Erdélyben	"	Erdélybe
15. "	1. és 2. jegyzet :	Kérai	"	Kézai
16. "	8. jegyzet :	birs. törlendő		
18. "	25. sor :	index	"	iudex
19. "	3. jegyzethez jön :	86. l.		
21. "	8. sor :	felfogás	"	felfogások
25. "	9. "	.	"	,
25. "	30. "	lovagnemzetregéktől h. lovagnemzetségektől		
28. l. 2	bekezdéséhez pótlás . . . „ <i>sub testimonio praefatorum ducum multorumque comitum</i> “ . . . kifejezésekben a sok ispán említése eléggé kifejezi, hogy Magyarországon sok ispán s ispánság van már Szt. István trónralépésekor, s ezek egyike a somogyi ispánság sem új, mikor föllázadt Gyésza fejedelem halálakor.			
30. l.	3 sor :	1160,	helyette :	1160-ig
32. "	21 "	villiens	"	villicus
38. "	8 "	ciris	"	civis
38. "	14 "	induktio	"	induktív
39. "	15 "	trensis	"	strensis
42. "	11 "	maga	"	magyar
44. "	19 "	korából	"	korától
46. "	28 "	famlia	"	familia
52. "	11 "	rangsora	"	rangsort
59. "	5 "	tanúi	"	tanú

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből.“

Eddig megjelent füzetek :

1. Balogh Albin : A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
2. Harkó Gyula : A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
3. Dr. Erdélyi László : Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
4. Lovas Elemér : Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
5. Boga Lajos : Székelyföld történetírója a XVII. században. 1914.
6. Dr. Erdélyi László : Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései 1915.
7. Gregorich Izidor : Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
8. Deák János : Kegyúri jog Magyarországon a reformatióig. 1916.
9. Kemény József : Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
10. Halász Imre : A boszorkányhit útja. 1925.
11. Fehér Ede : Művelődéstörténeti korszak I. Lipót törvényeiben. 1927.
12. Beke Ida : Erdélyi társadalma és művelődése az Approbata Constitutioniókban. 1927.
13. Szabó Ferenc : Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
14. Metzner Károly : A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
15. Spiegel Mária : II. József kora Magyarországon. 1930.
16. Eleml Klára : Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
17. Gottesmann Jolán : Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
18. Szalkai Zoltán : Széchenyi reformkora. 1931.
19. P. Boros D. Fortunát : A csiksomlói 32 confrater. 1932.
20. Buday Kálmán : Báthory István erdélyi fejedelemsége. 1932.
21. Tápay Szabó Gabriella : Szeged erkölcsi a XVIII. században. 1933.
22. Devich Andor : Társadalom és művelődés Miksa király magyar törvényeiben. 1934.
23. Latzkovits László : Alberik világkrónikájának magyar adatai. 1934.
24. Halmay István : I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége. 1934.
25. Hunya Sándor : Endröd története a gyulai uradalomban. 1934.
26. Dobozy Hajnalka : Királynéink az Árpád és Anjoukorban. 1934.
27. Gregorich Mária : Bori és Borfői Bory család és levéltára. 1935.
28. Farkas László : Kézai és a magyar krónikák. 1935.
29. Pozsonyi Zoltán : Árpádkor és kelet. 1935.
30. Lipóty Sándor : Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. 1935.
31. Szabó Magdolna : II. Rákóczy György erdélyi fejedelemsége. 1935.
32. Herczegh Frigyes : Sopron vármegye története a Hunyadiak korában. 1935.
33. Sinka István : Magyarország Árpádkori fő- és székvárosa Esztergom. 1936.
34. Gottselig Gizella : Korrajz régi nagyasszonyok leveleiből. 1937.
35. Tresz Sándor : Korjellemző kritériumok hazai középkori emlékeinkben. Diagnostica Historica. 1937.

E - 1878/13